

R. REIMAN

**EESTI
KEELE ÕPIK**

VII KLASSILE

II VIHK

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

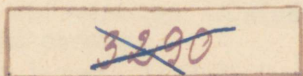
EESTI KEELE ÕPIK

VII KLASSILE

II VIHK

Koostanud R. REIMAN

Täiendanud prof. Kr. KURE

RK

„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

TALLINN 1948

A-17383

Kolmas osa.

Lauseõpetus.

I. SISSEJUHATUSEKS.

§ 19. Lause mõiste.

Vaatleme lauseid.

A. 1. Õpilased ruttavad koolimajja. 2. Küll helvetab ilusat lund! 3. Ärge joose ega käratsege! 4. Peaksid ometi ettekanded õnnestuma! 5. Kus on klassi organisaa-
tor? 6. Kommunistlikus ühiskonnas kaob erinevus vaimse ja kehalise töö vahel. 7. Pea! 8. Seis!

B. 9. Koorilaul ja deklamatsioonid kõlasid hoogsalt ning puhtalt ja külalised plaksutasid rõõmsasti. 10. Kui lõppes näidend ja möödus pioneeride võimlemine, olid kõik vaimustatud.

Lauseks nimetatakse sõnade ühendit või sõna, mis väljendab terviklikku mõtet. Lause on suhtlemisüksus, sest lausetega väljendame üksteisele oma mõtteid ja mõistame üksteist.

Sisu poolest on laused: 1) **jutustavad** — 1., 9. ja 10. lause — ja **väitlauseid** — 6. lause, 2) **küsilaused** — 5. lause, 3) **hüüdlauseid** — 2. lause, 4) **käsklauseid** — 3!, 7. ja 8. lause, 5) **soovlauseid** — 4. lause.

Jutustava ja väitlause lõppu pannakse punkt, küsilause lõppu küsimärk, hüüd-, käsk- ja soovlause lõppu hüüumärk.

Ehituse poolest on laused: 1) **lihtlauseid** — 1., 2., 3., 4., 5., 6., 7. ja 8. lause, 2) **liitlauseid**, mis koosnevad kahest või mitmest lihtlausest — 9. ja 10. lause.

Ülesanne 56. Koostada kõrvuti liht- ja liitlausena jutustav, väit-, küsi-, hüüd-, käsk- ja soovlause. Pealkirjaks: *Lause lõpu märgid. Näit.:*

Lihtlause	Liitlause
<i>Talv, jõua rutemini!</i>	<i>Talv, jõua rutemini ja too lund, mis kataks maa valge vaibaga!</i>

II. LIHTLAUSE.

A. LAIENDAMATA LIHTLAUSE.

§ 20. Alus ja öeldis.

1. Vaatleme lauseid:

A. Hobune (<i>kes?</i>)	jookseb (<i>mida teeb?</i>)
Inimesi (<i>keda?</i>)	tuli (<i>mida tegi?</i>)
Vanemad (<i>kes?</i>)	on saabunud (<i>mida on teinud?</i>)
Nad (<i>kes?</i>)	olid otsustanud (<i>mida olid teinud?</i>)
Tuul (<i>mis?</i>)	ei puhu (<i>mida ei tee?</i>)
Töö (<i>mis?</i>)	olevat väsitanud (<i>mida olevat teinud?</i>)
Poisid (<i>kes?</i>)	vestleksid (<i>mida teeksid?</i>)
Isa (<i>kes?</i>)	ei riienud (<i>mida ei teinud?</i>)
Tema (<i>kes?</i>)	ärgu mingi (<i>mida ärgu tehku?</i>)
Õhtu (<i>mis?</i>)	jõuab kätte (<i>mida teeb?</i>)
Tinti (<i>mida?</i>)	ei ole ¹
Nisu (<i>mis?</i>)	on kõrsvili (<i>on mis?</i>)
Vend (<i>kes?</i>)	on sepp (<i>on kes?</i>)
Aeg (<i>mis?</i>)	oli hiline (<i>oli missugune?</i>)
Uni (<i>mis?</i>)	tuli magus (<i>tuli missugune?</i>)

¹ Pöördsõna *olema* märgib siin olemasolemist. Temale ei saa küsimust panna.

B.Süüakse (*mida tehakse?*)Lepiti kokku (*mida tehti?*)Puhatagu (*mida tehtagu?*)Antavat (*mida tehtavat?*)

A-rühma näidetes on kaks lauseliiget — alus ja öeldis. B-rühma näidetes on ainult öeldis.

Alus e. subjekt on see olend või asi, kellest või millest lauses räägitakse. Ta väljendab tegijat või olijat, aga ka omaduse kandjat või teatavasse liiki kuulujat jne. Alus vastab küsimusele kes? mis? keda? mida? Näit. eeltoodud lauseis: *hobune, nad, õhtu, nisu* jne. Alus on lauses teistest lauseliikmetest sõltumatu sõna.

Öeldis e. predikaat väljendab seda, mis alusest öeldakse, ja näitab, mida alus teeb, millises seisundis või olekus ta on või kuhu ta kuulub.

Öeldis vastab ühele järgnevatest küsimustest: mida teeb? mida tegi? mida on teinud? mida oli teinud? mida teeks? mida tegevat? mida ei tee? mida ei teinud? mida ärgu tehku? jne., s. o. küsimus oleneb öeldiseks olevast pöördsõna pöördelisest vormist.

Näit.: *jookseb, on saabunud, olevat läinud* jne.

Kui aga öeldiseks on pöördsõna *olema* (vahel ka mõni teine pöördsõna) koos käändsõnaga, siis vastab öeldis ühele järgnevatest küsimustest: on kes? on mis? on missugune? on missuguses seisukorras? jne.

Näit.: *on sepp, on hiline, kasvab ilus* jne.

Niisugust pöörd- ja käändsõnast koosnevat öeldist nimetatakse käändsõnaliseks liitöeldiseks.

Kui öeldiseks on pöördsõna umbisikuline muude, siis lauses alust ei ole; öeldis vastab siis küsimusele: mida tehakse? mida tehti? mida ei tehta? mida tehtaks? mida tehtavat? mida tehtagu?

2. Aluseks on nimi-, ase-, omadus- või arv- sõna (s. o. käändsõna) nimetavas või osastavas käändes.

Nimetavas käändes esinevat alust nimetatakse **täis- aluseks**, osastavas käändes esinevat alust **osaaluseks**. Näit.:

T ä i s a l u s	O s a a l u s
<i>Päike</i> paistab. <i>Lapsed</i> mängivad. <i>Rõõmsad</i> hõiskavad. <i>Mis</i> tuleb? <i>Kolmas</i> leidus.	<i>Päikest</i> ei paista. <i>Lapsi</i> mängib. <i>Rõõmsaid</i> oli palju. <i>Midagi</i> puudub. <i>Kolmandat</i> ei leidunud.

Täisalus väljendab täit hulka, tervikut, kõiki tegijaid ja olijaid, osalus aga teatavat osa, ebamäärast hulka.

Aluseks võib olla ka pöörd sõna *da*-tegevusnimi. Näit.: *Õppida* tuleb. *Suitsetada* ei ole hea. *Mõtelda* on vaja. *Minna* oli hilja.

Aluseks võib olla ka igasugune teine sõna, kui see esineb nimisõna tähenduses. Näit.: *Kajas hurraa!* *Tpruu on hüüdsõna.*

Kui öeldiseks on sihiline pöörd sõna (s. o. millele järgneb sihitis), siis saab tarvitada ainult täisalus: *Lapsed õnnitlesid õpetajat* (mitte: *Lapsi õnnitles õpetajat*).

3. **Öeldis** võib esineda pöörd sõna kõigis isikulise ja umbisikulise tegumoe pöördelistes muudetes. Kui pöörd sõna on liitmuuteis, s. o. täis- ja enneminevikus, siis kuuluvad öeldisse kõik liitmuute osad.

Samuti kuulub öeldisse ka pöörd sõna kõrval sõna, mis koos pöörd sõnaga uue tähendusega liitpöörd sõna moodustab.

Niisugustel puhkudel kõneleme pöörd sõnalisest liitöeldisest. Näit.:

A l u s	Öeldis — pöördeline muude	
	Jaatav kõne	Eitav kõne
Tööline	<i>ruttab</i>	<i>ei rutta</i>
Tööline	<i>ruttas</i>	<i>ei rutanud</i>
Tööline	<i>on rutanud</i>	<i>ei ole rutanud</i>
Tööline	<i>oli rutanud</i>	<i>ei olnud rutanud</i>
Tööline	<i>ruttaks</i>	<i>ei ruttaks</i>
Tööline	<i>oleks rutanud</i>	<i>ei oleks rutanud</i>
Tööline	<i>rutaku!</i>	<i>ärgu rutaku!</i>
Tööline	<i>ruttavat</i>	<i>ei ruttavat</i>
Tööline	<i>olevat rutanud</i>	<i>ei olevat rutanud</i>

Õpilane	<i>loeb ette</i>	<i>ei loe ette</i>
Õpilane	<i>luges ära</i>	<i>ei lugenud ära</i>
Õpilane	<i>on läbi lugenud</i>	<i>ei ole läbi lugenud</i>
(Umbisikulisel öeldisel ei ole alust.)	<i>Rutatakse</i>	<i>Ei rutata</i>
	<i>Rutati</i>	<i>Ei rutatud</i>
	<i>On rutatud</i>	<i>Ei ole rutatud</i>
	<i>Oli rutatud</i>	<i>Ei olnud rutatud</i>
	<i>Rutataks</i>	<i>Ei rutataks</i>
	<i>Oleks rutatud</i>	<i>Ei oleks rutatud</i>
	<i>Rutatagu!</i>	<i>Ärgu rutatagu!</i>
	<i>Rutatavat</i>	<i>Ei rutatavat</i>
	<i>Olevat rutatud</i>	<i>Ei olevat rutatud</i>
		<i>Loetagu ära!</i>
	<i>Oleks ette loetud</i>	<i>Ei oleks ette loetud</i>

4. Käändsõnaline liitöeldis koosneb pöördsõna *olema* pöördelisest muutest ja käändsõnast. Pöördsõna nimetatakse siin kõiteks ehk koopulaks. Käändsõna liitöeldises on aga öeldise sisulise külje kandjaks ja teda nimetatakse **öeldistäiteks** e. **predikatiiviks**. Peale pöördsõna *olema* võib kõiteks olla ka mõningaid teisi pöördsõnu.

Näit.: *Hobune on koduloom. Ta on siitnurga mehi. Puud olid paljad. Vili kasvas hea. Ta nägi kena välja. Salved said täis.*

Öeldistäide on suuremalt jaolt käändsõna nimetav või osastav kääne. Nimetavaline öeldistäide ütleb kes, mis või missugune on alus, osastavaline näitab aluse kuuluvust teatavasse liiki e. hulka.

Näit.: *Ma olen õpilane. Ma olen õpilasi.*

Kuid öeldistäide võib esineda ka teistes käänetes ja *da*-tegevusnimes.

Öeldistäide nimetavas või osastavas	Öeldistäide teistes kää- netes ja <i>da</i> -tegevusnimes
<p>Vend on <i>stahhaanovlane</i>. Vend on <i>stahhaanovlasi</i>. Maja on <i>valge</i>. Maju on <i>valgeid</i>. Õpilane oli <i>hoolas</i>. Õpilasi oli <i>hoolsaid</i>. Laut sai <i>hea</i>. Rukis <i>kasvas ilus</i>.</p>	<p>Maja on <i>meie</i>. Maja on <i>puust</i>. Maja on <i>aiaga</i>. Reha oli <i>varreta</i>. Elada tähendab <i>õppida</i> ja <i>luua</i>.</p>

Liitõeldist võib mõnikord asendada lihtõeldisega, näit. *Taevas läheb selgeks* — *Taevas selgineb*.

Kui pöörd sõna *olema* tähendab 'olemas olema' (eksisteerima) või 'viibima', siis on ta ka üksi öeldiseks. Sel korral laiendab teda määrus.

Pöörd sõna *olema* on
kõiteks.

Pöörd sõna *olema* on iseseis-
valt öeldiseks tähenduses
'olemas olema', 'viibima'.

Töö on kaunis (missu-
gune?).

Lapsel (kellel? sihitismäärus)
on õun (alus).

Poeg on brigadiir (on
kes?).

Lapsed on klassis (kus?
määrus).

Küsimusele *Kas leiba on?* vastus *On* tähendab *on olemas* (iseseisev tähendus).

Öeldistäidet ei tule mitte ära segada määrusega. Et kindlaks teha, kas sõna on öeldistäide, tuleb vaadata, kas ta käib aluse kohta. Kui ta aga laiendab pöörd sõna, siis on ta määrus.

Rukis kasvas hea.

Sõna *hea* on öeldistäide,
käib sõna *rukis* kohta.

Rukis kasvas hästi.

Sõna *hästi* on määrus,
laiendab sõna *kasvas*.

5. Alus ja öeldis on lause pealiikmed. Lauset, mis koosneb ainult alusest ja öeldisest või

nult öeldisest, nimetatakse **laiendamata lihtlauseks**.
äit.:

Ants õpib.

Ants on pioneer.

Töö ootab.

Töö sai hea.

Aed õitseb.

Aed sai ilusaks.

Minnakse.

Ollakse rõõmsad.

Umbisikulise öeldise puhul alus lauses puudub. See tähendab, et tegijaid või olijaid on, kuid kes nad on ja kui palju neid on, ei ole teada. Näit.: *Ehitatakse. Aetagu. üntavat. Ei tehta.*

Vahel alus puudub lauses, kuid on juurde mõeldav. Näit.: *õua aegamööda! Tasemini sõidad, kaugemale jõuad!* Kuid ka puuduva alusega lauseid, kus alus ei ole juurde mõeldav. Näit.: *Mind ajab higistama. Külmetab. Sulatab juba. Äärmardub. Sajab. Tõmbab* jne.

Lauseid, millel alus puudub ega ole juurde mõeldav, nimetatakse **umbisikulisteks** või **aluseta lauseteks**.

Isikuline asesõna alusena võib ka ära jääda, kui teda lauses ei rõhutada, sest pöördelõpp näitab juurdemõeldavat alust. Näit.: *Me tuleme = Tuleme. Ma andsin = Andsin. Ta töötab = Töötab.*

Ülesanne 57. Asetada lausetes *Mehed künnavad, Künnakse* öeldis kõigisse pöördelistesse muudettesse, nende nimedid lühendatult juurde lisades. Pealkirjaks: *Liitöeldis*.

Ülesanne 58. Kirjutada kõrvuti lauseid (10) liht- ja liitöeldisega (öeldistäide nimetavas, osastavas vm. käändes). Pealkirjaks: *Liht- ja liitöeldis*. Näit.:

Onu tuleb | Onu on insener.

Ülesanne 59. Koostada lauseid liitöeldisega, millede öeldistäiteks on sõnad *õpetaja, külalisi, kirjanik, neli, maatõugu, vabli, mängumuruga, ahneid, venna, kivist*. Pealkirjaks: *Liitöeldis*.

Ülesanne 60. Koostada lauseid, millel alusena esineb asesõna (2), omadussõna (2), asesõna (2), arvsõna (1), pöördõna (käändeline muude) (1), abisõna (2). Pealkirjaks: *Alus*.

Ülesanne 61. Koostada kõrvuti 10 lauset täis- ja osalusega. Pealkirjaks: *Täis- ja osaalus*. Näit.:

Linnud laulavad | Linde laulab.

Ülesanne 62. Asetada sulgudes olevad alused kas nimevasse või osastavasse käändesse. Pealkiri endine.

Vahepeal on väljas sündinud (mõnigi). Oli tal veel (suuremad mured). (Kõik talgulised) olid kohale jõudnud. Meil ei ole nüüd (aeg). Koolikogus on (raamatud) kolmes keeles. Kas teil on (mehaanik)? (Vihm) valab kogu päeva. Tuli kokku (sugulased ja sõbrad). (Need) oli viis. Puudelt langes (lehed). (Peolised) saabus järjest. Pea oli (publik) kohal. Helvetab (peenike lumi). (Peenike lumi) sajab kergelt. (Õpilased) läksid suusakrossile. (Õpilased) hakkas saabuma suusakrossilt. (Sõbrad) laulsid aias. (Sõbrad) ei olnud näha.

Ülesanne 63. Koostada 10 umbisikulist ja 10 juurde-mõeldava alusega lauset. Pealkirjaks: *Aluseta laused*. Näit.:

Aru ei anta asjata ega tarkust vaevata.

Äkki haarad, suu põletad.

6. Aluse ja öeldise vorme. Vaatleme lauseid:

1. <i>Sõdur valvab</i> (ains., 3. pööre).	<i>Sõdurid valvavad</i> (mitm., 3. pööre).
<i>Mina loen</i> (ains., 1. pööre).	<i>Teie kirjutate</i> (mitm., 2. pööre).
<i>Metsad kohisevad</i> (mitm., 3. pööre).	<i>Metsi paistab</i> (osaalus, öeldis ains., 3. pööre).
<i>Isa ja ema tulevad</i> (2 alust, öeldis mitm., 3. pööre).	<i>Mina, sina ja õde ruttasime</i> (3 alust, 1., 2. ja 3. isik, öeldis mitm. 1. p.).
	<i>Sina ja vend hilinesite</i> (2 alust, 2. ja 3. isik, öeldis mitm. 2. p.).
<i>Kolm meest tuli</i> (aluseks arvsõna koos nimisõnaga, öeldis ains.).	<i>Need kolm meest tulid</i> (arvsõnal koos nimisõnaga on täiend, öeldis mitm.).

Aluse ja öeldise muudetel on kindel vastavus, mida nimeatakse **ühildumiseks**; nimelt alus ja lihtöeldis ühilduvad **arvus** ja **pöördes** (isikus). Osaaluse juures on öeldis alati ainsuse 3. pöördes. Mitme aluse puhul on öeldis mitmuses; eri isikute puhul määrab öeldise pöördelõpu 1. isik 2-se ja 3-nda kõrval ja 2. isik 3-nda kõrval. Arvsõnalise aluse öeldis on ainsuses; kui arvsõna on lähemalt määratud, on öeldis mitmuses.

2. <i>Maantee on lai</i> (ains., nim.).		<i>Maanteed on laiad</i> (mitm., nim.).
<i>Peeter on pioneer</i> (ains., nim.).		<i>Maanteid on laiu</i> (mitm., osast.).
<i>Peeter oli sõbralik</i> (ains., nim.).		<i>Peeter ja Anni on pioneerid</i> (2 alust, öeldistäide mitm.).
<i>Mees oli sõbralik</i> (ains., nim.).		<i>Peeter on pioneere</i> (alus ains., öeldistäide mitm. osastavas, väljendades kuuluvust).
		<i>Kaks meest olid sõbralikud</i> (aluseks arv, hulk koos nimisõnaga, öeldistäide mitm.).

Öeldistäide ühildub alusega arvus ning nimetavas ja osastavas käandes. Mitme aluse puhul ja hulka määrava aluse puhul on öeldistäide mitmuses. Kuuluvust näitav öeldistäide on alati ainsuse või mitmuse osastavas.

Ülesanne 64. Kirjutada sulgudes olev pöördsõna lihtöeldisena õigesse muutesse. Pealkirjaks: *Lihtöeldise ühildumine alusega.*

Poisid ja tüdrukud (õppima) koolis. Mina, sina ja Aino (saama) hästi läbi. Õpilasi (kogunema) saali. Hulk õpilasi (käima) teatris. Viimased kaks aastat (mööduma) kiiresti. Kaks aastat (mööduma) kiiresti. Sina ja Aado (töötama) koos. Mehed (raiuma) puid. Muist mehi (raiuma) puid. Raamatuid (lasuma) kirjutuslaual. Rühm sõdureid (marssima) mööda tänavat. Mina ja ema (töötama) eile aias.

Ülesanne 65. Koostada lauseid, milledes: 1) alus ja öeldis on ainsuse 1. isikus (2), 2) alus ja öeldis on mitmuse

3. isikus (2), 3) on osaalus (2), 4) on 3 alust 1., 2. ja 3. isikus (2), 5) on 2 alust 2. ja 3. isikus (2). Pealkirjaks: *Lihtöeldise ühildumine alusega.*

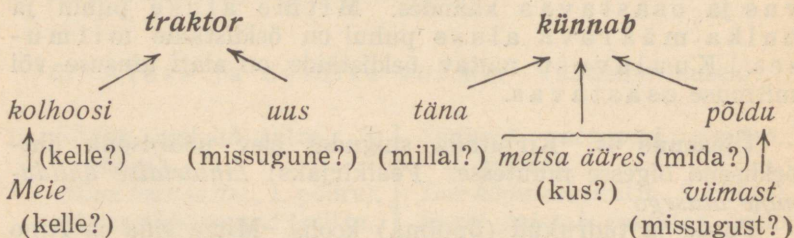
Ülesanne 66. Kirjutada sulgudes olev sõna õigesse muutesse. Pealkirjaks: *Öeldise ja öeldistäite ühildumine alusega.*

Mihkel on (väsimatu töömees). Eduard Vilde on eesti (suurimad kirjanikud). Töö tuleb (tegema) tööajal. Omad vitsad on (valus). Kas oled siit pere (inimesed)? Põld on (kündma) ja (äestama). Ega kõik kased kasva (ühepikune). Lapsi on (leivasööja), lapsi ka (laastutooja). Toad said (suur aken). Mu sõber oli (sinised silmad), (vaikne) ja (õrnatundeline). Maa pole (mina) ega (sina), vaid (kogu rahvas) oma. Petis pealt (piimakarv), süda sees (siukiri, sõnast: siug). Vennad on (üks nägu), (teine tegu). Aastad pole (vend).

B. LAIENDATUD LIHTLAUSE.

§ 21. Laiendid.

Täiendame laiendamata lihtlauset *Traktor künnab.*

Lauses esineb peale pealiikmete — aluse ja öeldise — veel täiendavaid sõnu — **laiendeid**, mis kuuluvad mõne teise sõna juurde. Sõna, mille juurde laiend kuulub, nimetatakse tema **põhisõnaks**.

Põhisõnale *traktor* on laienditeks *kolhoosi* ja *uus* ning põhisõnale laiendile *kolhoosi* on omakorda laiendiks *meie*; põhisõnale *künnab* on laienditeks *täna*, *metsa ääres*, *põldu* ja sõna *põldu* laiendiks on *viimast*.

Laiendid on lause **kõrvalliikmed**.

Lauset, milles peale aluse ja öeldise on veel laiendeid, nimetatakse **laiendatud lihtlauseks**.

Laiendatud lihtlause võime eraldada 2 osa: **alusrühma**, mille moodustab alus ühes tema juurde kuuluvate laienditega, ja **öeldisrühma**, mille moodustab öeldis ühes tema juurde kuuluvate laienditega.

Laiendid võivad kuuluda ehk alistuda nimi- või pöördsõnale, mis lauses on aluseks ja öeldiseks; kuid nad võivad ka teistele laienditele alistuda. Näit.:

Heinalised astuvad.

Tööst (millest?) ja kuumast (millest?) väsinud (missugused?) **heinalised** || **astuvad** tolmusel (missugusel?) teel (kus?).

Päikeseketas vajub.

Õhetav (missugune?) **päikeseketas** || **vajub** pikka (kuidas?) mustava (missuguse?) metsa taha (kuhu?).

Lõigatakse.

Kõrgetel (missugustel?) mägi-põldudel (kus?) **lõigatakse** rukist (mida?).

Ülesanne 67. Laiendada vähemalt 4 laiendiga, igale laiendile sulgudes küsimust juurde lisades, laused: *Oli varahommik. Arno läks. Inimesi kogunes. Hobune oli kukkunud. Loom ei pääsenud. Rakmed takistasid. Vabastati. Hobune tõusis. Mees rakendas.* Pealkirjaks: *Laiendatud lihtlause.*

Ülesanne 68. Kirjutada eelmise ülesande laiendid küsimustega ja põhisõnadega tabelisse. Pealkirjaks: *Laiendid.* Näit. lause *Minu vend Arno läks üle Vallimäe kooli:*

Pöördsõnade täiendid		Nimisõnade täiendid	
Põhisõna	Laiend	Põhisõna	Laiend
<i>läks</i>	<i>üle Vallimäe (kust?) kooli (kuhu?)</i>	<i>Arno</i>	<i>vend (missugune?)</i>
		<i>vend</i>	<i>minu (kelle?)</i>

§ 22. Sihitis.

1. Vaatleme sihilise pöördsõna laiendeid lausetes:

Poiss äestab maad (mida?). *Kolhoosnikud ehitasid lauda* (mille?). *Toome ära vilja* (mille?). *Võtke ader ja hobused* (mis? kes?). *Ootasime vanemaid* (keda?). *Ärge viitke aega* (mida?). *Kas tahate künda ja külvata* (mida?)?

Sõnad, *maad, lauda, vilja, ader, hobused, vanemaid, aega, künda ja külvata* on neis lausetes sihiliste pöördsõnade *äestab, ehitasid, toome ära, võtke, ootasime, ärge viitke, tahate* laiendid ja nimetavad olendit või asja, kellele või millele on otseselt sihitud pöördsõna tegevus. Nad on tegevuse esemeiks ehk objektiks.

Pöördsõna laiendit, millele on otseselt suunatud sihilise pöördsõna tegevus, nimetatakse **sihitiseks e. objektiks**.

Sihitis vastab küsimustele *kes? mis? kelle? mille? keda? mida?*, seistes ains. ja mitm. nimetavas, ains. omastavas ning ains. ja mitm. osastavas käändes või *da*-tegevusnimes.

2. Täissihitis ja osasihitis.

Nimetavas ja omastavas esinevat sihitist nimetatakse **täissihitiseks**, osastavas esinevat — **osasihitiseks**.

Võrdleme järgnevaid lausepaare:

Täissihitis: <i>kelle? mille? kes? mis?</i>	Osasihitis: <i>keda? mida?</i>
<p>1. <i>Ema võttis leiva, suhkru, või ja piima</i> (kõik). <i>Isa parandas rehad, vikatid, hangud ja muud heina-tööriistad</i> (kõik). <i>Tuuakse riie, nüit ja nõelad</i> (kõik). <i>Vii lauale supp, praad ja marjad</i> (kõik)!</p>	<p>1. <i>Ema võttis leiba, suhkrut, võid ja piima</i> (osa). <i>Isa parandas rehasid, vikateid, hange ja muid heina-tööriistu</i> (osa). <i>Tuuakse riidet, nüiti ja nõelu</i> (osa). <i>Vii lauale suppi, praadi ja marju</i> (osa)!</p>

Täissihitis: *kelle? mille?
kes? mis?*

Osasihitis: *keda? mida?*

2. *Vend loeb läbi raamatu, ajalehe ja kirja* (lõppev tegevus).

Kirjutasin arve, kaardid ja kuulutise (lõppenud tegevus).

Osteti vanker, hobune ja riistad (lõppenud tegevus).

3. *Sulgege aken ja uks!* (jaatav kõne).

2. *Vend loeb raamatut, ajalehte ja kirja* (jätkuv tegevus).

Kirjutasin arvet, kaarte ja kuulutist (poolelijäänud tegevus).

Osteti vankrit, hobust ja riistu (poolelijäänud tegevus).

3. *Ärge sulgege akent ja ust!* (eitav kõne).

Täissihitist tarvitatakse: 1) tegevuse all olevate asjade täie kogn, terviku väljendamiseks, 2) lõppenud või kindlasti lõppeva tegevuse puhul: *Sõin supi ja küpsised. Isa ostis kuue ja saapad.* 3) Jaatava kõne puhul.

Osasihitist tarvitatakse: 1) tegevuse all olevate asjade osa, määramata hulga väljendamiseks, 2) kestva, jätkuva tegevuse puhul: *Sõin suppi ja küpsiseid. Isa ostis kuube ja saapaid.* 3) Kui lause on eitavas kõnes.

Täissihitist võib tarvitada, kui on kõik kolm tingimust olemas, osasihitist tuleb tarvitada, kui on olemas juba üks nimetatud tingimus.

3. Vaatleme sihitise ja põhisõna muutelist sõltuvust.

Kutsusin õe (kelle?) ja vennad (kelle?) appi õunu (mida?) maha võtma.

Võetakse korve (mida?) ja kast (mis?). Tooge redel (mis?) ja põhku (mida?)!

Sihitis ei ühildu põhisõnaga muutevormides, vaid sõltub põhisõna sisust ja vormist kindla määratud käändega. Sihilised pöördõnad nõuavad sihitist nimetavas, omastavas või osastavas käändes vastavalt tähendusele.

Pöördõnad, mis väljendavad end aavaldust (ütlemist), meelte tegevust, tundmust ning soovi ja tahtmist nagu *ütleva, mõtlema, arvama, armastama, vihkama, austama, põlgama, kartma, kahetsema, igatsema, ihkama, himustama, tahtma, nägema, katsuma, kuulma, tundma, maitsema, nuusu-*

tama, haistma, ootama, lootma, oskama, nõudma, tänama, teretama, paluma, vaatama, tähendama, laitma, kiitma jt. nõuavad harilikult osasihitist, sest nende tegevus on oma iseloomult kestev ehk jätkuv. Näit.: *Ma armastan oma vanemaid.*

Kui aga tahetakse rõhutada lõpetatud tegevust, siis tarvitatakse võimaluse korral abisõnu *ära, läbi, üles, maha* jm., mille puhul esineb siis täissihitis. Näit.: *Vend tundis õe tema häälest ära. Ma mõtlen selle küsimuse põhjalikult läbi. Arst vaatas tema läbi* jne.

Täissihitis ühes pöörd sõna olevikuga väljendab tavaliselt **tulevikku**: *Mees künnab söödi üles. Vili tuuakse.*

Täissihitis on **nimetavas** käändes: 1) kui ta on mitmuses, 2) kui põhisõna on umbisikulises tegu- moes või käskivas kõneviisis: *Sõime piima ja marjad. Tuuakse piim ja marjad. Andke vasar ja tangid siia!* 3) Kui lause aluseks on da- tegevusnimi: *Tuleb osta uus raamat. On vaja ülesanne lahendada.*

Ülesanne 69. Laiendada järgnevate lausete öeldisi kõr- vuti täis- ja osasihitistega, väljendades tervet või osa. *Ma parandan Lapsed nopivad Me sõime Mees ostis Isa vedas Tuuakse Võtke Ema puhastas* Pealkirjaks: *Sihitis — terve ja osa.*

Ülesanne 70. Laiendada järgnevate lausete öeldisi täis- ja osasihitistega, andes tegevusele lõppeva ja jätkuva tähenduse: *Vend loeb Ema õmbles Poisid lõhkusid Lõpetatakse Otsiti Meie joonis- tame . . . kirjutame . . . loeme . . . Tehke . . . Ostke . . .* Pealkirjaks: *Sihitis — lõppev ja kestev tegevus.*

Ülesanne 71. Kirjutada sulgudes olevad sihitised õigesse käändesse. Pealkirjaks: *Täis- ja osasihitis.*

Meie koristasime juba tüki aega (laud) ja paigutasime riiulile (raamatud, ajakirjad, vihikud). Isa veab teist päeva (puud, haod, heinad). Ma ei näinud täna koolis (Ants ega õie). Poisid hankisid (hobune, vanker, labidad ja rehad), tüdrukud (luuad, harjad ja lapid) ja hakkasid (rahvamaja õu ja aed) korrastama. Mees peatas (hobune), teretas (müts) tõstes (vastutulija) ja küsis (tee) alevikku. Helmi unustas (raamat) lugedes (näärikuusk, saiad, kompvekid). Kutsu (õde

ja vend) appi (haned, pardid) aiast välja ajama. Noored kaevasid (aiamaa) ümber, lõid (peenrad) valmis ja läksid (seemned) ostma. Tõmmatakse (saapad) jalast, (kuub) seljast ja hakatakse (need) puhastama. Kutsu (plekksepp) majale (katus) tegema.

Ülesanne 72. Talitada samuti tekstiga:

Ema saatis (poeg ja tütar) tooma poest (suhkur, leib, küpsised). Sügistorm murdis rannal (puud), purustas (katused) ja uputas (laevad) merel. Ma võtsin (kuub) seljast, (müts) peast, katsin (aknad), süütasin (lamp), otsisin (poo-gen) paberit ja isa (sulepea) ning alustasin oma (töö). Arvestage ikka tööliste (õigused ja soovid). (Jänes) püüdsin, (teder) leidsin. Remondi (ader, äkked, külvimasin) ega ära unusta kontrollimast nende (töö ja vastupidavus). Aga mees ei teinud (nali), rakendas (ruun) ette, pani (saag ja kirves) peale ja sõitis esimesena (sild) parandama. Enne (töö) tehakse, pärast (palk) makstakse. Kevad kutsub (lehed) puusse, (linnud) laulule ja (adrad) põllule. Tuleb muretseda (tööriistad ja materjal) ja teha (uks ja aknad) (päevgi) viivitamata.

§ 23. Määrus.

Ex bibl. univ. Tartu

1. Vaatleme pöördõnade laiendeid lauses:
 - A. 1) *Rutatakse koolimajja* (kuhu?).
 - 2) *Täna* (millal?) *algab taastamistöö*.
 - 3) *Minnakse jalgsi* (kuidas?) *ja ratsa* (kuidas?).
Igaüks töötab kärmesti (kuidas?) *nagu sipelgas* (kuidas? — võrdlus).
 - 4) *Kohusetundest* (mispärast?) *oli kogu küla väljas*.
 - 5) *Homme tuleb naaberküla taastama* (mistarvis?).
Tema läheb palke vedama (mistarvis?).
 - B. 6) *Õpetaja kõneles õpilastele Stalinist* (kellele? kellest?).

Pöördõnade laiendid *koolimajja, täna, jalgsi, ratsa, kärmesti, nagu sipelgas, kohusetundest, taastama, vedama* jt. määravad oma põhisõnade (öeldiste) mingit olu — kohta, aega, viisi, põhjust, otstarvet, sihitust jne.

Pöördõna laiendit, mis väljendab mingit tegevuse olu — kohta, aega, viisi, põhjust, otstarvet jne., nimetatakse **määruseks** e. **adverbiaaliks**.

Määruste hulka arvatakse ka oma dussõna ja määrõna laiendeid: *Töö kujunes õige raskeks ja lõppes, üsna hilja. Töö oli väga hea.*

2. Määruste põhiliigid:

A. 1) **Kohamäärus:** kus? kuhu? kust? Näit. *Kodus parem kui vöörsil. Tulin linnast ja lähen heinale.*

2) **Ajamäärus:** millal? mis ajast? mis ajani? Näit.: *Uusaastast pööripäevani oli väga külm.*

3) **Viisimäärus:** kuidas? Näit. *Rutta aegamööda!*

Viisimääruste hulka võime lugeda: a) **abinõumäärust:** kuidas? millega? — *Raiun kirvega;* b) **möödumäärust:** kuidas? kui palju? — *Käisime kilomeetri;* c) **ainemäärust:** kuidas? millest? — *Põrand tehti betoonist;* d) **suhtemäärust:** kuidas? mis poolest? — *Olen kasvult pikk;* e) **võrdlusmäärust:** kuidas? — *Laulab nagu lind.*

4) **Põhjusemäärus:** mispärast? Näit. *Külma tõttu vili ei kasvanud.*

5) **Otstarbemäärus:** mistarvis? Näit. *Endakaitseks haaras mees kepi.*

B. 6) **Sihitismäärus:** kellesse? millesse? kelles? milles? kellest? millest? kellele? millele? jne.

Näit. *Oleme veendunud nõukogude korra paremuses (milles?).*

3. Määruseks võivad olla:

1) **määrsõnad:** *Täna töötame, homme puhkame. Õpilane spordib meelsasti.*

2) **käändsõnad** üksinda või kaassõnadega: *Õhtu eel lõigati meil rukist. Ta saabus neljandana.*

3) **pöördõna käändelised muuted:** *Noored tõttasid lennates suusatama.*

Ülesanne 73. Asetada sulgudes olevad määrused nõutavasse muutesse ja märkida juurde küsimus ning liik. Pealkirjaks: *Määrus.*

Ülekohus ei seisa (kott). Ära kiida suve (enne sügis). Last toidetakse (piim). Peatusime (tund viis). Vilja tuntakse (oras), meest (teod). (Hunt) ei saa õuekoera. Iga jahu ei kõlba (leib). Haigestusime (külmetamine). Taimed vajavad (kasvamise) päikest. Tulime koju (kalastama). Korstnapühkija läks (redel mööda) (katus). Ära jäta tänast (homme) teha. (Lõpp) igauks tark. Laulge (marssima) (ilus). Korv oli (2 kg) raske. Ma värisesin (külm) ja

(ärevus). (See poiss) kasvab mees. Ta on tugev (keha), ergas (vaim). Raamatukogu (muretsemine) korraldati pidu. Lydia Koidula suri (11. aug. 1886. a.). Lumi sulas (märts) ja (mai) olid kuumad ilmad. Üks (vanadus) väeti, teine (noorus) nõrk. Igaüks ei kõlba (sõber). Hobune jooksis (hirnuma) (tall). Maja ehitati (kivi). Kütsime sauna (vihtlema).

Ülesanne 74. Laiendada järgnevad laused eri liiki määrustega, sulgudes küsimusi juurde lisades: *Algas taastamistöö... Läksime hobusega... Saabusime... Isa hakkas... Õde ja vend pandi... Mind saadeti... Lõunat pidasime... Õhtul naasime... Pealkirjaks: Määrus.*

Ülesanne 75. Koostada 10 lihtlauset ja laiendada neid eri liiki määrustega. Pealkiri endine.

4. Ajamäärus küsimusele *millal?* on harilikult alalütlevas käändes: *Kahekümne esimesel juunil tuhande üheksasaja neljakümnendal aastal sundis eesti töörahvas lahkuma rahvaavaenulise valitsuse ja kahekümne esimesel juulil samal aastal kuulutas Riigivolikogu välja Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi, mis kuuendal augustil astus Nõukogude Liidu koosseisu.*

Kuude nimetused ilma kuupäevata esinevad seesütlevas: *Saabusin jaanuaris ja lahkusin juunis.*

Kellaaeg esineb ainsuse nimetavas, samuti aastaarv, kui sõna *aastal* seisab arvu ees või puudub üldse: *Sõidan kell neli vüsteistkümmend (veerand viis). Suur Isamaasõda algas aastal tuhat üheksasada nelikümmend üks, lõppes tuhat üheksasada nelikümmend viis.*

Ajamäärus küsimusele *kui kaua?* ja mõõdu-määrus küsimusele *kui palju?* esinevad sihitise sarnaselt nimetavas või omastavas lõppeva tegevuse puhul, osastavas eitava (lõppemata) tegevuse puhul:

Peatusin minuti (viis minutit).

Ei peatunud minutit (viit minutit).

Oota veel tund (kaks tundi).

Ära oota tundi (kaht tundi).

Käisime kilomeetri (kolm kilomeetrit).

Ei käinud kilomeetrit (kolme kilomeetrit).

Suhkrut oli kilogramm (kümme kilogrammi).

Suhkrut polnud kilogrammi (kümme kilogrammi).

Ülesanne 76. Koostada 10 lauset aega ja mõõtu väljendavate määrustega (*millal? mis ajast? mis ajani? kui kaua? kui palju?*), neid nende tavaliste lühenditega kõrvutades. Pealkirjaks: *Aja- ja mõõdumäärus.*

Näit.:

Ma sündisin esimesel jaanuaril tuhande üheksasaja kolmekümne teisel aastal.

Meil on maad kuus hektaari kolmkümmend seitse aari.

Ma sündisin 1. jaanuaril 1932. a.

Meil on maad 6 ha 37 a.

Ülesanne 77. Koostada kolhoosi lõikustöö aruanne jaotusega: 1) aeg, 2) vilja liik, 3) pindala, 4) tööpäevi, 5) tööpäevade tasu, 6) märkusi.

Ülesanne 78. Kirjutada sulgudes olevad sõnad õigesse muutesse, küsimust sulgudes juurde lisades.

„Kas (sina) ei ole midagi (isa) öelda?“ küsis ema (poeg). Mis sa arvad (see ettevõtte) ja soovivad (meie) teha? Ärge kahelge (see), uskuge oma (jõud), (õigus ja jõud)! (Sõber) oli palju (mina) rääkida (laagrielu). Käsi (vend) söök järele tuua ja lase oma (jalad) puhata. (Õigus vastu) ei saa ükski. Olin päris meeldunud (maaelu) ega mõtelnudki enam (linn). Olen veendunud oma (õigus) ega lase (keegi) end väärata. Meie loodame oma (seltsimehed) ega loovuta (keegi) rändlippu. Tunnustus mõjus (kõik) ülendavalt ja andis (meie) uut jõudu. Rõõmustasime kõik seltsimehe (võit üle) ja ootasime (tema) töösangarit. Juhataja suhtus (nooruk) umbusklikult ega andnud (tema) iseseisvat tööd. Kuid (nooruk) õnnestus peagi veenda teda oma (oskus) ja võita (ise) tööpink. (Hea laps) on mitu nime.

Ülesanne 79. Kirjutada sulgudes olevad sõnad õigesse muutesse. Pealkirjaks: *Sõnade muuteline sõltuvus e. rektsoon.*

Isa käskis (poiss) (hobune) koju tuua. Ma võtsin (kirves) ja (saag) kojast, käiasin (esimene), viilisin (teine), viskasin (märss) selga ja sammusin (palgid) lõikama. Leidsin (haljendav org) ja selle põhjas (punetavad maasikad). See nooruk oskab kohelda (inimesed). Ma kohtasin (koolisõber). Isa sõnad mõjusid (poeg) täna haruldaselt. Ma ei suuda veel kohaneda (oma uus amet). Iga kodanik peab tundma oma (põhiõigused ja -kohused). Mees suhtus kahtlustades

(iga naaber). Need küll püüdsid veenda (tema) (oma heatahtlikkus). Ma eelistan (hea raamat) (raske sport). Vend nõustus (mina) ega lubanud (mina) enam üksinda (katsetama). Peet käitleb alati hästi oma (vennad, õed, kaasõpilased) ega loobu (need) (aitama).

Ülesanne 80. Talitada samuti kui eelmises ülesandes.

Kas sa oled (Järve vald mees)? Ta ei võta kaasa (mina ega sina), vaid päris (võõras inimene). Vend otsis kaua (õde) ja leidis viimaks (tema) (haige). Keegi ei tohi takistada (kodanik) tema (õigus) (töö, puhkus, kindlustus, haridus). Mina tõin ennest (see raamat) ega näinud toas (ükski inimene). Palusin (sina) (aken) kinni panna. Ema laskis (isa) (väike Ants) kooli viia. Õpetaja suhtus (mina) nagu (omasugune), tegeles minu (kava), viitas ainult (vead) ja kohustas (mina) parandama (mõni koht). Insener kiindus (töökas õpilane) ja kohtles (tema) (oma poeg). Päike mõjus pruunistavalt (keha), ülendavalt (meeleolu). Hüvitasime (viidetud aeg) (hoolas töö). Üliõpilane keeldus (kõik lõbusused) ja süvenes (töö). Tüdruk pettus (sõbrad) ega suhelnud enam(nad). Tuleb arvestada (kõik õpilased).

§ 24. Täiend.

1. Vaatleme nimisõnade laiendeid lausetes:

Noor (missugune?) *kündja* *ajab kõverad* (missugused?) *vaod*. *Akende* (mille? = missugused?) *klaasid õhetasid loojeneva* (missuguse?) *päikese* (mille? = missuguses?) *paistes*. *Laiade* (missuguste?) *okstega* (millega? = missugune?) *kuusk kasvas rohtunud* (missugusel?) *vainul*. *Metsas oli tööl hulk mehi* (keda? = missugune [hulk]?).

Sõnad: 1) *noor, kõverad, loojeneva, laiade, rohtunud*, 2) *akende, päikese, mehi, okstega* laiendavad nimisõnu 1) *kündja, vaod, päikese, okstega, vainul*, 2) *klaasid, paistes, hulk, kuusk*.

Nimisõna (ja nimisõnalisest tähenduses oleva omadus-, ase- ja arvsõna) laiendit, mis väljendab põhisõna omadust või kuuluvust, nimetatakse **täiendiks** e. **atribuudiks**.

Täiend võib iga teist lauseliiget laiendada, kui see on väljendatud nimisõnaga või kui selle koosseisus on nimisõna.

Näit.: *Meie tumepunase maha trepil* (määrus) *seisab* (öeldis) *väike poisike* (alus) *ühe küürus vanataadi kõrval* (sihitismäärus). *Kusti on juba seitsmenda klassi õpilane* (öeldis). *Naabri maha juurde* (määrus) *hakatakse tooma mitut sorti saelaudu* (sihitis).

Täiendeid on 2 põhiliiki: **omadussõnaline** ja **nimisõnaline**. Omadussõnaline täiend vastab küsimusele *missugune?*, nimisõnaline täiend küsimusele *kelle? mille? keda? mida?* jt. *missugune?* tähenduses.

Näit.:

Omadussõnaline täiend.

Nimisõnaline täiend.

Noorem vend loeb huvitavaid raamatut.

Metsast kostis helisev laul.

Tallatud teel ei kasva rohtu.

Minu vend loeb onu raamatut.

Metsast kostis ööbiku laulu.

Teel karjamaale ei kasva rohtu.

2. **Omadussõnaline** täiend ühildub oma põhisõnaga arvus ja käändes: *Tublid mehed ei karda rasket tööd.* Olevas, rajavas, ilma- ja kaasaütlevas jääb omadussõna omastava kujuliseks: *Vapraste pioneeri-dena viisid nad ettevõtte väiksema kõhkluseta väsimatu tööga õnneliku lõpuni.*

nud- ja *tud-*kesksõna ei ühildu, jäädes muutmata: *Maalt saabunud poisil oli õudne rahvast täidetud tänavail.*

Pärisnimest saadud omadussõnaline täiend ei ühildu: *Meie kandsime eesti rahvarõivaid.* Joodi *hiina* teed. *Mehed rääkisid tartu murret* (väike algustäht!).

3. **Nimisõnaline täiend** väljendub harilikult käändsõnaga omastavas (üksinda või koos kaassõnaga) või osastavas, kuid ka teisis käändeis: *Võtsin venna kirve.* *Head tõugu lehm annab palju piima.* *Mees ostis puust voodi.* *Tööga katsetamine ärgu mingi liiale.* *Välimuse järgi hindamine toob eksimusi.*

Märkus. Täienditeks loetakse ka liitsõnade täiend-sõnu, kuid nad ei ole siin mitte lauseliikmed, vaid liitsõna osad: *Vanaisa kinkis pojapojale käsipalli.*

Ülesanne 81. Laiendada järgnevate lausete nimisõnu omadus- ja nimisõnaliste täienditega, sulgudes küsimusi juurde lisades. Pealkirjaks: *Täiend*.

Vend kirjutas kirja sõbrale. Õpetaja rääkis tunnis sangareist. Töö on kohus. Isa kündis hommikul nurme. Lõokesed lõõritasid õhus. Metsa veeres paistis talu. Õuest kostis laulu ja hääli. Mees sõitis väravast koormaga välja.

Ülesanne 82. Asetada sulgudes olevad täiendid nõutavasse käändesse. Pealkiri endine.

(See rumal, mõistmatu) tegu ei saa andestada (parimgi) sõbrale. Sõdur vaatles (langenud) kaasvõitlejat (palavikuline) silmadega. (Sotsialistlik) ühiskonnas hinnatakse (iga) inimest tema (loov) töö järgi. Juba (mitmes) päeva ootas ema (oma ainus armastatud) poega tulevat. (Suur) (Isamaasõda) aastail avaldas (saksa) (okupandid) meelevalla alla jäänud (eesti) töörahvas nii (passiivne) kui (aktiivne) vastupanu. (Võimas) traktoreid kasutati (suur) eduga (vastjuuritud) uudismail. (Ettenägematu) põhjustel ei saanud ta kooli ilmuda. Salgal (poisid) oli tekkinud tüli. Sületäiest (puud) peaks jätkuma. Otsin paari (saapad) ja viis (tasukurätt). Kahelt (reisijad) nõuti pileteid. Saalitäiel (inimesed) tuli kaua oodata. Kui palju maksite vaka (õunad) eest? (Väike) sädemest (suur) tuleni on (lühike) maa.

Ülesanne 83. Asetada sulgudes olevad täiendid nõutavasse käändesse, küsimust juurde märkides. Pealkiri endine.

(Hea) sõnad jahutavad rohkem kui (külm) vesi. (Uus) luud pühib (puhas) toa. (Masin) niitmist ei saa võrrelda (käsi) tööga. Võit (vaenlane — kaassõnaga) kasvatas (igaüks) jõudu. (Ilus) sõnadega ei ühti alati (ilus) teod. (Sügav) orujärved on nagu (sinine hangunud) klaasist. Nad peegeldavad (valge) põuapilvi ja kaldal (kasvav) toomingaid. Sa maksid liitri (marjad) eest liiga palju. Mure (laps — kaassõnaga) ja igatsus (kodu — kaassõnaga) ei andnud talle rahu. (Kõnesolev) raamatuist ilmusid (möödunud) aastal (uus parandatud) trükid. Kas teie sovhoosis ei kasvatata (punane tõug) karja? (Ettekanne) lõpul peegeldus (kuulaja) nägudel vaimustus.

§ 25. Lisand.

Jälgime nimisõnalisi täiendeid lausepaarides:

<p>Meie pealinn Tallinn asetseb Soome lahe ääres.</p> <p>Ärkamisaja tuntuim luuletaja Koidula veetis oma viimased eluaastad Kroonlinnas.</p> <p>Kogu Eesti austas oma kirjanikku Eduard Vildet tema viimsel teekonnal.</p>	<p>Tallinn, meie pealinn, asetseb Soome lahe ääres.</p> <p>Koidula, ärkamisaja tuntuim luuletaja, veetis oma viimased eluaastad Kroonlinnas.</p> <p>Kogu Eesti austas Eduard Vildet, oma kirjanikku, tema viimsel teekonnal.</p>
---	---

Nimisõnalist täiendit (*pealinn, luuletaja, kirjanik*), mis väljendab põhisõna (*Tallinn, Koidula, Vilde*) mõistet teise sõnaga, nimetatakse **lisandiks**.

Põhisõna järel asetsev lisand eraldatakse alati muust lausest **komadega**, põhisõna ees mitte. Omastavas esineva lisandi puhul asetatakse koma ainult lisandi ette. Näit.: *Kasemetsal, noorel õpetajal, oli palju tööd. Noorel õpetajal Kasemetsal oli palju tööd. Viktor Kingissepa, eesti töölisklassi juhi õilis eeskuju vaimustab meid võitlusele ja tööle.*

Üldiselt ühildub lisand oma põhisõnaga arvus ja käändes: *Meie suurimal kirjanikul Eduard Vildel | Eduard Vildel, meie suurimal kirjanikul, | õnnestus teostada enamik oma kavatsustest.*

Erandina isikunime ees seisev elukutset, ametit, aunime või sugulust väljendav laiendita lisand, samuti eesnimi perekonnanime ees jääb ainsuse nimetavasse käändesse:

Õpetaja Rebast nägime rahvamajas esinemas. **Kirjanik** Maksim Gorkil on väga palju teoseid.

Kui aga lisandil on täiend, ühildub ta põhisõnaga: *Vanal õpetajal Jaan Rebasel tuli tihti rahvamajas esineda.*

-ne-liiteline lisand ühildub alati: **Õpilasele** Karule anti kiituskiri.

Teoste, asutiste jne. jutumärkides esinevad pärisnimed ei muutu, kuna aga käändub lisand: *Loen ajalehte „Rahva Hääle“.* **Spordiühingul** „Kalev“ on palju liikmeid. Ei muutu sellised pärisnimed ka lisandina liiginime ees: *„Kalev“-ühin-*

gul on palju liikmeid. Ainult kui sellised pärisnimed on ilma lisandita, siis neid käänatakse: Loen „*Rahva Häält*“, Otsin „*Sirbi ja Vasara*“, Võistlesime „*Kaleviga*“.

Ülesanne 84. Asetada sulgudes olevad lisandid nõutavasse käändesse ja panna komad, kuhu vaja. Pealkirjaks: *Lisand*.

Kas olete lugenud (kirjanik) (Anton) Tammsaare (romaan) „Tõde ja õigus“? (Johannes) Semperile (meie hüüni „Jää kestma, Kalevite kange rahvas“ looja) anti teenelise kirjaniku aunimetus. (Tuntud insener) (Karl) Sepal õnnestus silla projekteerimine. Virumaal (Eesti NSV suurem maakond) on palju soid. Kõik noored tellisid endile „Kalevipoja“ (meie rahvuslik suurteos). Saabusime (aurik) „Vellamo“ Tallinna (meie pealinn). (Hea tööline) Salust oodati leidurit. Sain (vend) Jaagupilt kirja. (Õde) Lainele kingiti raamat. (Vana tädi) Mallele tulid külalised. Tema (see igavene tuisupea) pärast saime kõik kannatada.

Ülesanne 85. Asetada sulgudes olevad sõnarühmad nõutavasse käändeisse, lisandeid alla kriipsutades, ja panna komad, kuhu vaja. Pealkiri endine.

Lugesime Lydia Koidula (näidend „Säärane mulk“). Lugesime („Säärane mulk“ Lydia Koidula näidend). (Ülikoolilinn) Tartus on suurim raamatukogu Eestis. Teel koh-tasin (insener Juhan Põldmägi) (vana hea sõber) koos (tuntud lööktööline Jaan Vaher). Sõitsime (aurik „Vanemuine“) Peipsile, tagasi tulime aga (mootorpaat „Lagle“). Loeti (ajakiri „Looming“). (Õpilane) Handost ootame kõik tead-last. Mihkel Veske (eesti esimene keeleteadlane) kutsus Kaasani ülikool õpetama soome-ugri keeli. Laps (väikseke) ei ulatunud veel üle aia vaatama. Mitšurin (meie sajandi kuulsam loodusteadlane — mitm. osastav) oli töövõimeline kõrge vanaduseni. Leo Tolstoi (kuulus vene kirjanik) kir-jutas romaani „Sõda ja rahu“, mis käsitleb 19. sajandi Vene-maa elu ja Isamaasõda. (Lk. 25) leidsin vastuse uuritavale küsimusele.

Ülesanne 86. Koostada lauseid lisanditega, mis väljenda-vad 1) seletust, 2) elukutset, aunime, sugulust ja 3) liigi-nime jutumärkides oleva erinime juures, paigutades lisandi põhiseona ette ja järele. Pealkiri endine. Näit.:

- 1) *Minu koduküla Randvere asetseb põhjarannikul.
Randvere, minu koduküla, asetseb põhjarannikul.*
- 2) *Õpetaja Peeter Urvastele annetati lilli.
Peeter Urvastele, õpetajale, annetati lilli.*
- 3) *Külastasime masinatehast „Oktoober“.
Külastasime „Oktoobrit“.*

§ 26. Üte.

Vaatleme kõnetlussõnu lauseis :

<i>Juhan, sina rakenda hobune.</i> <i>Isa, küll on ilus õhtu!</i> <i>Ema! ema! kas oled haige?</i>	<i>Rutake, poisid, heinale!</i> <i>Lähme, vennad, jõele sõitma!</i>	<i>Karja lähed sina, Aino.</i> <i>Mis sul on, Karl?</i>
--	--	--

Sõnad *Juhan, isa, ema, poisid, vennad, Aino, Karl* avaldavad nende nime, keda kõnetellakse. Niisugust iseseisvat kõnetlussõna lauses nimetatakse **ütteks**.

Üte võib asetseda lause algul, keskel ja lõpul ja on alati nimetavas käändes.

Üte eraldatakse muust lausest **komadega**, erilise tunde rõhu puhul hüüumärgiga.

Kirjade pealkirjad on ütted. Nende järele panakse punkt, erilise tunde rõhu puhul hüüumärk: *Sm. Kiviste. Mu parim sõber!*

Ütte sarnaselt eraldatakse komaga või hüüumärgiga iseseisvad hüüdsõnad ja sõnad **jah, ei: Oi, küll oli valus! Jah, ma tulen.**

Ülesanne 87. Kriipsutada alla järgnevais lauseis ütted ning panna komad ja lause lõpumärgid. Pealkirjaks: *Üte.*

Miks sa nutad lillekene nupud sul täis pisaraid Kas sa rasket hingevalu hellake ka tunda said Ei või tõusta poega noori Mürise meri väära ning murra Isa isa kas sa mind siis ei kuule Sina mu sõber peaksid rohkem võitlema oma klassi edukuse eest Vennad võitlusse Mis mulle jutustad koidikutuul Ei seda teed sõbrad me ei lähe Sind teretame

kuldne päike sind õierikas kevade Oh tulge tuuled ja laulge
lained Tohoo mis see siis Juhan tähendab Miks sa armas ema
oled nii murelik

Ülesanne 88. Koostada lauseid üttega algul, keskel ja lõpul ning panna kirjavahemärgid. Pealkiri endine.

§ 27. Koondlause.

1. Vaatleme järgnevaid lauseid:

1) *Niihästi isa, ema kui ka lapsed riietusid soojalt* (3 alust).

2) *Enam ei joostud, mängitud ega lauldud aias* (3 öeldist). *Tuul oli külm, vinge ning läbitungiv* (3 öeldistäidet).

3) *Lugesin raamatuid, ajakirju ja ajalehte* (3 sihitist — asja).

Püüdsime lugeda raamatuid ja kirjutada kirju (2 sihitist — tegevust, millel on oma 2 sihitist — asja).

4) *Üldlaulupeole tuli palju inimesi küladest, alevitest ja linnadest* (3 kohamäärust).

Nad jõudsid Rakverest Tallinna õhtul (2 eri vat kohamäärust, 1 ajanäärus).

5) *Musta mere kaldal on valgeid, siniseid, punaseid ja rohelisti kivikesi* (4 täiendit — värvi).

Vend kogub ilusaid ümmargusi värvilisi kivikesi (1 täiend — omadust, 1 täiend — kuju, 1 täiend — värvi).

Lihtlause, milles on mitu samanimelist lauseiiget, nimetatakse **koondlauseks**.

Koondlause alused, öeldised, öeldistäited ja üheliigilised sihitised, määrused ja täiendid eraldatakse **komadega**, mis jäävad ära *ja, ning, ega, ehk, või, niihästi — kui ka* ees. Eriliigiliste sihitiste, määruste ja täiendite vahele koma harilikult ei asetata.

Märkus. *ehk* seob võrdseid, *või* erinevaid mõisteid: *Isa ostis soojamõõtja ehk termomeetri. Ma tulen täna või homme.*

Tarbe korral tehakse vahet ka *ja* ja *ning* (= *ja* ühtlasi) vahel: *Ma sõin kolmanda ning viimase õuna* (kolmas oli ühtlasi viimane). *Kunstnik mängis kolmanda ja viimase pala* (s. o. kolmanda ja neljanda). Üldiselt kasutatakse aga sidesõnu *ja* ja *ning* parema stiili huvides vaheldumisi.

Ülesanne 89. Panna järgnevais koondlauseis vajalikud kirjavahemärgid ja tähistada üheliigilised lauseliikmed. Pealkirjaks: *Koondlause*.

Kui ilusad on sinu mäed ja orud metsad ja laaned järved ja jõed! Eduard Vilde sündis Viru maakonnas Simuna kihelkonnas Pudivere mõisas. Eduard Vilde on kauemat aega elanud Virumaal Tallinnas Tartus ja Kopenhaagenis. Virgul kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. Ühel oli sakslaste poolt ära viidud poeg teisel mees kolmandal vend neljandal ja viiendal isa. Tuba oli soe avar päikesepaisteline ning valge. Imelikud keerulised ning erutavad kavatsused idanesid nooruki peas. Tüdrukul oli seljas uus kirjuvärviline kleit ja villane ruuduline kootud jakk. Küll su poiss võib kiiresti kõndida pikkade sammudega joosta kaugele hüpata ja täiest kõrist laulda! Me loeme eesti-vene- saksa- ja ingliskeelseid raamatuid ilusas punases köites. Nii kaebaja ise kui ka tema volinik ja tunnistajad olid ilmunud kohtusse.

Näit.: *Lumi langes pehme vaibana teedele, põldudele, heinamaadele ja rabadele.*

k.-m.

k.-m.

k.-m.

k.-m.

Ülesanne 90. Koostada koondlauseid, milledes on 1) mitu alust, 2) mitu öeldist, 3) mitu öeldistäidet, mitu ühte liiki 4) sihitist, 5) määrust, 6) täiendit, tarvitades sobival kohal sidesõnu *ja*, *ning*, *ehk*, *või*, *ega*, *niihästi* — *kui ka* jt., ja panna kirjavahemärgid. Pealkiri endine. Näit.:

- 1) **Mitu alust.** *Ei tulnud isa ega ema, vaid naabernaine.*
- 2) **Mitu öeldist.** *Lapsed jooksid ja tantsisid või pikutasid ning jutlesid.*

Ülesanne 91. Asetada järgnevais koondlauseis vajalikud kirjavahemärgid ja kriipsutada alla loetlused. Pealkirjaks: *Koondlause loetlusega*.

Lauseliikmed on alus e. subjekt öeldis e. predikaat sihitis e. objekt määrus e. adverbiaal ja täiend e. atribuut. Kas mina või sina üks meist peab alguse tegema. Kirjandus-

teoseid on kolmesuguseid: lüürilisi eepilisi ja dramaatilisi. Ei kibe töö ega vastaste kallaletungid rasked õnnetused ega kaotused miski ei suutnud kõigutada selle mehe raudset kindlust ega terast tahet. Inimesed loomad linnud ja kalad kõik tulid kuulama Vanemuise laulu. Niihästi kodu kui koolis nii töö kui puhkuse ajal igal pool ja alati oli tüdruk rõõmsameelne ja lahke. L. Koidulalt on ilmunud luuletuskogud „Vainulilled“ ja „Emajõe ööbik“ külajutud „Ojamõlder ja tema minia“ ja „Ainuke“ näidendid „Saaremaa onupoeg“ ja „Säärane mulk“. Koolipeo kavas oli Ernesaksa ja Saare laule Lutsu näidend „Nukitsamees“ deklamatsioone rahvatantse ja vabaharjutusi.

2. Vaatleme koondlauseid:

<p><i>Kõik olid rõõmsad: noored, vanad, terved, haiged.</i></p> <p><i>Eesti NSV suurimad jõed on: Emajõgi, Pärnu jõgi, Võhandu jõgi ja Narva jõgi.</i></p>	<p>Noored, vanad, terved, haiged — kõik olid rõõmsad.</p> <p>Emajõgi, Pärnu jõgi, Võhandu jõgi ja Narva jõgi, need on Eesti NSV suurimad jõed.</p>
--	--

Kui ühenimelised lauseliikmed moodustavad loetluse, mis asetseb kokkuvõtte järel (lause lõpul), pannakse nende ette kaksikpunkt; kui loetus asetseb kokkuvõtte ees, mis algab sõnadega *kõik, need, siin, seal* jne., siis pannakse loetluse järele mõttekriips või koma.

Näit.: *Ta ei osanud midagi: töötada, lugeda, kirjutada. Töötada, lugeda, kirjutada* — midagi ta ei osanud.

Märkus. Lühema loetluse puhul, milles ei esine kokkuvõtvat sõna, kaksikpunkti ega mõttekriipsu või koma ei tarvitata:

Meie aias kasvas õuna-, pirni- ja ploomipuid.

Õuna-, pirni- ja ploomipuid kasvas meie aias.

Ülesanne 92. Koostada 10 koondlauseid loetlusega, mis asetseb 1) lause lõpul, 2) lause algul, ja panna kirjavahe-märgid. Pealkiri endine. Näit.:

<p><i>Minu armsamad kirjanikud on: Vilde, Tammsaare, Sütiste ja A. Jakobson.</i></p>	<p>Vilde, Tammsaare, Sütiste ja A. Jakobson — need on minu armsamad kirjanikud.</p>
--	--

Ülesanne 93. Panna kirjavahemärgid ja põhjendada neid suuliselt. Pealkirjaks: *Kirjavahemärgid lihtlauses.*

Oi küll see kassipoeg on naljakas. Virumaal on viis linna Rakvere Narva Kohtla-Järve Kiviõli Kunda. Söitsin kodunt välja esmaspäeval 1 augustil 1933 a k 7 homm. Hea raamat muusika päikesepaiste ja huvitav töö need on minu parimad sõbrad. Lehtinud metsades öitsvail aasadel lokkavail põldudel igal pool võttis meid vastu kevad särav helisev ja paitav. Kohtasin Kaarel Kruusimäge vana head sõpra Kõljalas Saaremaal. Peet Arukask meie uus naaber oli nobe nagu nirk väle kui kits ning sitke kui kask. Ants Ants kuhu sa ometi jäid?

III. LIITLAUSE.

§ 28. Lausete liitmine.

Võrdleme järgnevaid lauseid:

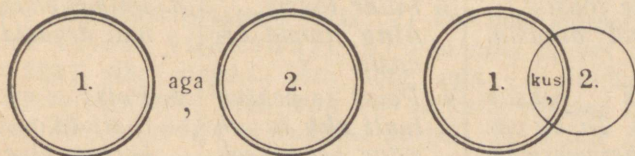
Lihtlauseid	Rindlause	Põimlause
1. Pioneerid läksid Laanemetsa ravimtaimi korjama. Neil kadus teerada käest.	1. Pioneerid läksid Laanemetsa ravimtaimi korjama, aga neil kadus teerada käest.	1. Pioneerid läksid ravimtaimi korjama Laanemetsa, mis oli 5 km kaugusel.
2. Salgajuht otsis väljapääsu metsast. Igal pool ümbritses noori must padrik.	2. Salgajuht otsis väljapääsu metsast, kuid igal pool ümbritses noori must padrik.	2. Salgajuht otsis väljapääsu metsast, kus igal pool noori ümbritses must padrik.
3. Juht oli julge. Kuski peab mets lõppema. Nad rühmasid vapralt edasi.	3. Juht oli julge: kuski peab mets lõppema, ja nad rühmasid vapralt edasi.	3. Juht oli julge, et kuski peab mets lõppema, mispärast nad rühmasid vapralt edasi.

Lihtlause	Rindlause	Põimlause
4. Äkki kuulsid nad kauget karjakella. Jalad sibasid siis lennates. Viimaks jõudsid nad metsast välja.	4. Äkki kuulsid nad kauget karjakella, siis sibasid jalad lennates, ja viimaks jõudsid nad metsast välja.	4. Kui nad äkki kuulsid kauget karjakella, siis sibasid jalad lennates, et viimaks metsast välja jõuda.
5. Siin algas kesa. Selle ühel veerel sõid lehmad nagistades rohtu. Teisel kündsid mehed.	5. Siin algas kesa; selle ühel veerel sõid lehmad nagistades rohtu ja teisel kündsid mehed.	5. Siin algas kesa, mille ühel veerel sõid lehmad nagistades rohtu ja teisel kündsid mehed.
6. Pioneerid juhatati teele. Seda mööda sai koju 5 km. Seal ootasid neid vanemad ärevuses.	6. Pioneerid juhatati teele; seda mööda sai koju 5 km ja seal ootasid neid vanemad ärevuses.	6. Pioneerid juhatati teele; mida mööda sai 5 km koju, kus ootasid neid vanemad ärevuses.

Liitlause on kahest või enamast lihtlausest koosnev lause. Teise veeru liitlauseste osalauseid on niivõrd iseseisvad, et neid võib tarvitada üksikuna, omaette. Liitlause, mis koosneb iseseisvatest lauseist, nimetatakse **rindlauseks**.

Kolmanda veeru liitlausestes on üks osalause iseseisev e. pealause, teised aga temale alistuvad laiendid e. kõrvallauseid. Liitlause, mis koosneb **pealausest** ja ühest või enamast **kõrvallausest**, nimetatakse **põimlauseks**.

Esimese lause skeem rindlausena ja põimlausena:

Ülesanne 94. Määrata liitlause liik ja märkida see koos liitlause aluseks olevate lihtlauseste arvuga iga lause järel, kriipsutada alla siduvad sõnad ja põimlauseis pealause. Pealkirjaks: *Liitlause*.

Orjakivi.

Helmes asub maantee ääres suur kivi, millel on imelik auk, nagu oleks seal keegi istunud, millest on kivisse jäänud istease. Kivi nimetatakse orjakiviks, kuid vähesed teavad muistendit sellest. Vanal ajal oli üks ori ülekohtu pärast vastu hakanud; ta pääses piinajate käest põgenema, kuid keegi ei julgenud talle varju anda, sest tagaajajad olid kannul. Surmani väsinud ja täis haavu, oli ta nõrkemas, kui nägi tee ääres laia kivi. Ta vedas enese sellele ja õhkas: „Halasta sinagi, kivi!“ Seal tundis ori, kuidas kivi muutus tema all pehmeks padjaks, millel ta magusasti uinus. Koiduajal saabusid kupid ja haarasid orja — surnult langes ta kivilt; jälitajad aga tarretusid kokkudes: kivil oli istease.

Ülesanne 95. Kirjutada välja oma kirjandeist 5 rind- ja 5 põimlause. Pealkirjaks: *Liitlause*.

§ 29. Rindlause.

1. Jälgime liitmist:

Lihtlauseid	Rindlause	
	sidesõnadega	ilma sidesõnadeta
1. Väljad olid täis sulisevat vett. Värske muld lõhnas.	1. Väljad olid täis sulisevat vett ja värske muld lõhnas.	1. Väljad olid täis sulisevat vett, värske muld lõhnas.
2. On möödunud päev. Mehi pole ikkagi.	2. On möödunud päev, aga mehi pole ikkagi.	2. On möödunud päev — mehi pole ikkagi.
3. Päike tõusis. Linnud ärkasid.	3. Päike tõusis ning linnud ärkasid.	3. Päike tõusis, linnud ärkasid.
4. Poiss peksab tuult. Ta on väga kergemeelne.	4. Poiss peksab tuult ehk ta on väga kergemeelne.	4. Poiss peksab tuult: ta on väga kergemeelne.

Lihtlaused	Rindlaused	
	sidesõnadega	ilma sidesõnadeta
5. Mees plaksutas piitsa. Hobune ei võtnud vedu. Koorem ei liikunud paigast.	5. Mees plaksutas piitsa, kuid hobune ei võtnud vedu ega koorem liikunud paigast.	5. Mees plaksutas piitsa — hobune ei võtnud vedu, koorem ei liikunud paigast.
6. Ei tulnud isa. Tuul lõi ukse lahti.	6. Ei tulnud isa, vaid tuul lõi ukse lahti.	6. Ei tulnud isa: tuul lõi ukse lahti.
7. Sina magad. Teised kõik ruttasid tööle. Tõuse nüüd ruttu!	7. Sina magad, ent teised kõik ruttasid tööle, seepärast tõuse nüüd ruttu!	7. Sina magad — teised kõik ruttasid tööle; tõuse nüüd ruttu!
8. Kas jäid haigeks? Oli mõni muu takistus? Ootasime sind kõik.	8. Kas jäid haigeks või oli mõni muu takistus, sest ootasime sind kõik?	

Rindlauses lihtlaused kas seisavad lihtsalt üksteise kõrval või on ühendatud sidesõnadega **ja, ning, ega, ehk, või, kuid, ent, aga, vaid, sest, seepärast** jt.

Rindlausesse kuuluvad lihtlaused eraldatakse üksteisest tavaliselt **komaga**, mis jääb ära sidesõnade **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka** ees.

ja, ning, ega, ehk, või, kui, ka ette pannakse erandlikult koma, 1) kui nende sidesõnadega algav lause alustab uue mõtte, millel on vähe sidet eelmise osaga, s. o. kui toimub mõttepööre: *Suur paks pilv kerkis taevasse, ja just siis läks heinalisel rehavaras katki*; 2) kui neid sidesõnu tarvitatakse teises tähenduses: *Päike juba pooles lõunas, ja (= aga) sina magad. Ära oota, ega (= kindlasti ei) vihm lakka. Ruttame veel, ehk (= vahest) jõuame rongile. Sa tuled homme, või (= vastasel korral) sa ei tule üldse!*

Pikemad laused, eriti kui need on veel lihtlaused, ja lühemad uue mõttega laused eraldatakse üksteisest

punktkomaga: *Õo nüüd jõuab jälle oma rahuga; küldne õhtupäike läinud hingama. Isa läks tööle; vihma hakkas sadama.*

Rindlauses esineb **kaksikpunkt** selle lause ees, mis seletab või määrab lähemalt eelmise lause mõtet: *Antsust saab tubli töömees: ta on tragi poiss.*

Lause ette, mis on eelmise lause mõttele ootamatu, vastupidine, pannakse **mõttekriips**: *Te kardate võitlust — võideldes kasvab jõud.*

Ülesanne 96. Panna kirjavahemärgid, tähistada iga lause järel lihtlausete arv ja kriipsutada alla sidesõna. Pealkirjaks: *Rindlause.*

Mõned loomad on juba täis ja mäletsevad varjul puude all üks noor kirju talleke lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksi ja koer ajab kase all oma valget sabaotsa taga, kuid tal ei õnnestu seda tabada. — Pahal seal mitu viga suvel kärss kärnas talvel maa külmunud. — Ära minegi ega sind seal oodata. — Ei vedur võtnud vedu ega rong hakanud liikuma. — Ma vaatasin ümber kõik taganemisteed olid läbi lõigatud tuli võidelda. — Aastaid õppis ja unistas noormees sõda katkestas kõik relv käes asus ta oma unistusi kaitsema. — Kas tuled meile või koguneme sinu juurde? — See teekond peab meil õnnestuma või me hukkume kõik. — Haned lähevad hallad käivad kured lähevad kurjad ilmad luigid lähevad lumi taga. — Võiksid ju katset teha ehk on parem tagajärg sinu töö. — Omadussõnaline täiend ühildub oma põhisõnaga ta on samas arvus ja käändes kui põhisõna. — Päike põletab ja õhk on palav ning rasked mustad pilved kogunevad taevasse tuulispea keerutab tolmates teedel pääsukesed lendavad ligi maapinda ja kastavad tiibu vette inimesed ruttavad põllult koju. — Ammu ta ei olnud välja saanud päike pimestas ta silmi värske õhk tegi pea uimaseks.

Ülesanne 97. Talitada samuti tekstiga:

Seltsimees Laar.

Seltsimees Laar ei olnud näinud oma isade maad Eestit tema vanemad olid Saaremaalt Kaukaasiasse rännanud kuid isa oma jutustustega kasvatas temas palava armastuse selle

karmi maa ning tema töötava rahva vastu ja ta unistas näha oma kehva kodusaart vabana ning õitsvana. Sõjakutse kajas saks anastas maid röövjõukude laine veeres Laari uue kodu lähiseile tema kauge kodusaar ägas ahelais. Siis algas suur rünnak ja Laari silmis seisis ikka ta nägematu Saaremaa sest sinna viib tema võitlustee. Raske heitlus lõunapäikeses vaenlase dzotid küla ees vallutati kuid ühele künkale ei saadud ligi selle avast tulistati maruliselt kümneid vapramaid võitlejaid langes terve pataljon oli lagedal ohus. Seltsimees Laar sai dzoti lähedal kuuli rinda kuid ta surus käe verd purskavale haavale ajas enda püsti ja tormas tulistava dzoti poole. Ta viskus dzoti avale kuulipilduja valang tappis ta silmapilkselt ent rohkem ei saanud sakslane tulistada meie võitlejad tõusid maast vallutasid dzoti ja vabastasid küla. Seltsimehed matsid kangelase samale künkale tšinaaride alla pärast surma autasustati ta Nõukogude Liidu kangelase tiitliga ja 15. polgul on rivis lipu all Laari nimel koht. Seltsimehed töötasid meie vabastame sinu kodu Nad täitsid selle töotuse kuid meie ei unusta Laari loosungit üks kõikide eest kõik ühe eest.

Ülesanne 98. Koostada rindlauseid järgnevaist lihtlausete rühmadest kõrvuti sidesõnadega ja ilma sidesõnadeta, pannes vajalikud kirjavahemärgid:

Päike paistis heledasti. Lumi sirendas. Puudel olid klaasist oksad. — Poiss vehkis küll hõõveldada. Laud ei läinud tasaseks. Ei tulnudki sellest suuska. — Sinust saab hea lendur. Sa oled julge. Õpetajad kiidavad sind kui distsipliini armastavat õpilast. — Juba saabus keskhommik. Sina ikka kohmitsed. Teised kõik ruttasid heinale. — Katsume veel. Viimaks kivi kerkib. Ei kang katki lähe. — Hakkas kõvasti sadama. Tulin lõunaks koju. Künd jäi pooleli. — Varsti pöörabki roostetunud sahk maapinda. Varesed ja linavästrikid tõttavad uudishimus seda vaatama. Nad korjavad uniseid ussikesi värskest põllumullast. — Meie rahva elujõud oli kapitali ikkes. Nõukogude kord vabastas selle loovaks tööks. Pangem kõik käed külge! — Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg. Nad õpetavad inimese ettevaatlikumaks ja ettenägelikumaks. Ta ei väärata enam nii kergesti.

2. Vaatleme rindlause osade paigutust:

Ta oli, *nii arvati üldiselt*, aus mees. „Ma ei saa sind aidata,“ ütles isa, „töö tuleb endal teha.“ Oma vilepilli kaasa võttes — *see oli ta ainuke varandus* — lahkus vaenelaps sünnipaigast. Lennul üle Atlandi (*selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid*) on paljud tublid lendurid kaotanud oma elu. Shakespeare (*loe: šekspiir*) on maailma suurim näitekirjanik.

Neis rindlauseis on üks lause kiilutud teise vahele, temale täienduseks või seletuseks. Täienduseks või seletuseks teise lausesse kiilutud vahelauseid nimetatakse **kiillauseiks**.

Kiillause eraldatakse muust lausest: 1) **komadega** — lühemad laused, 2) **mõttekriipsudega** — pikemad ja eriliselt rõhutatavad laused, 3) **sulgudega** — seletavad märkused.

Ülesanne 99. Kriipsutada alla kiillaused ja panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Rindlause kiillausega*.

Noorusaeg ta on kõige kaunim meie elus kaob ruttu. Pidage meeles ütles õpetaja et kiillause tuleb alati mingi kirjavahemärgiga eraldada. Tuleb lumine veskipoiss ilm on vahepeal tuisule läinud ja ühtlasi soojemaks muutunud tulevad Tali Lesta Luts ja veel mõned teised. Poiss on kui ma ei eksi juba kümne aastane. Kevadine vesi oli isa kartis seda kogu aja üle ujutanud rukkipollu. Antiikva s. o. ladina kiri on saanud lõplikult meie trükikirjaks. Johannes Vares-Barbarus sünd. 1890 surn. 1946 oli mitte ainult luuletaja vaid ka Eesti NSV riigimees. Poiss oli jälle läinud küll oli teda hoiatatud kibedal tööajal ujuma ja õngitsema. Voltaire loe voltäär oli prantsuse 18. sajandi suuri tõevõitlejaid. Kui süttib päikesetera taevaveerul sätendades põlema vihm on vahepeal üle läinud siis on rehi pekstud neljas sel nädalal. Tehke palun uks lahti!

Ülesanne 100. Koostada järgnevaist lauserühmist rindlauseid kiillausetega, eraldades viimaseid komadega, mõttekriipsudega või sulgudega. Pealkiri endine.

Kolhoosi esimees sõitis laadale. Ma ei eksi vist. — Pidage silmas! Te hakkasite tööle alles esmaspäeva õhtul. — Juba

on poiss jälle läinud naabermaja katusele. No mis sa oskad öelda! — Tervist ja tarkust pidage kallimaks aardeks. Kor- dan seda teile ikka. — Peeter oli haruldane kitsipung. Nii kõneldi üldiselt. — Goethe oli kuulus saksa kirjanik. Loe: Gööte. — Mul on alati raske, nii suvel kui talvel. Kurtis hobune. — Eduard Vilde „Mahtra sõda“ kiskus meid kõiki kaasa. Seda teost peetakse üheks paremaks eesti romaaniks.

3. Otsene kõne.

Isa ütles meile: „Ma sõidan hom- me linna.“	„Ma sõidan hom- me linna,“ ütles isa meile.	„Ma sõidan,“ ütles isa meile, „hom- me linna.“
Ema küsis: „Kas tuled minu- ga heinamaale?“	„Kas tuled minu- ga heinamaale?“ küsis ema.	„Kas tuled,“ küsis ema, „minuga heinamaale?“
Mina hüüdsin rõõmsasti: „Tu- len tingimata, aja mind aga hommikul üles!“	„Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles!“ hüüdsin mina rõõmsasti.	„Tulen tingimata,“ hüüdsin mina rõõmsasti, „aja mind aga hom- mikul üles!“

Neis lauseis esinevad osalauseina kõnelejate sõna-sõnalised ütlused. Niisugused kellegi sõna-sõnalised ütlused kannavad otsese kõne nimetust.

Otsese kõne kõnelejat nimetav saatelause võib aset- seda otsese kõne ees, järel või keskel.

Otsene kõne on alati **jutumärkides**.

Kui saatelause on otsese kõne ees, siis seisab tema järel kaksikpunkt (järgneb seletus) ja otsene kõne algab suure tähega.

Kui saatelause on otsese kõne järel, siis pannakse otsese kõne järele vastavalt sisule koma, küsi- või hüüu- märk ja saatelause algab väikese tähega.

Kui saatelause on otsese kõne keskel, siis eralda- takse ta komadega (kiillause) ja otsese kõne kummalgi osal on jutumärgid.

Ühe isiku kõne võib koosneda paljudest lausetest; sel puhul pannakse jutumärgid ainult kõne algusse ja lõppu.

Eri isikute kõned rea keskel eraldatakse mõttekriipsuga: „Kas tuled homme heinamaale?“ — „Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles!“ — „Eks me näe.“ — „Mis seal näha, tulen kindlasti.“

Taandrealt algavaid otseseid kõnesid tähistati varemalt (ebasoo- vitavalt) ka ainult mõttekriipsudega nende algul.

— Kas tuled homme heinamaale?

— Tulen tingimata, aja mind aga hommikul üles. Jne.

Ülesanne 101. Panna kirjavahemärgid ja tähistada osa- lausete arv iga lause järel. Pealkirjaks: *Lause otsese kõnega.*

Peks mõisaõues.

Maha ja viiskümmend otsustas haagikohtunik / Poe Jaan toodi mõisa ette seal oli peksupink valmis ja kaks soldatit seisid vitstega teine teisel pool / Jaan seoti pingile kinni ja küsiti kas hakkad teole / Jaan ei vastanudki ja soldatid hakkasid kõigest jõust kordamisi lööma trummid pandi põrisema ja moosekandid mängima / Jaanile anti viiskümmend hoopi tehti siis lahti ja küsiti talt kas vannud vana seaduse peale / Ei vannu mitte ütles Jaan pead tõstes ja hambaid kokku pigistades tehke mis tahate / Uuesti seoti vaeseke ja anti jälle viiskümmend hoopi põristati trumme ja aeti vilepilli siis küsis haagikohtunik kas vannud alla / Ei vannu rõhus Jaan läbi hammaste / Kolmandat korda tõmmati mees maha lisati kümme hoopi juurde jälle lahti ja haagikohtunik ilkus nüüd küll vannud / Mitte ei vannu hüüdis Jaan verine kui tapetud loom ja näost kollane kui surnu pekske mind või tükkideks missuguse tüki külge suu jääb see ütleb ei vannu /

(E. Vilde „Mahtra sõja“ järgi.)

Ülesanne 102. Koostada lauseid otsese kõnega: 1) saate- lausega alguses, 2) saatelausega keskel, 3) saatelausega lõpus, ning panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Lause otsese kõnega.*

§ 30. Põimlause.

1. Võrdleme järgnevaid lauseid:

Lihtlause	Põimlause
1) <i>Töötegija</i> (kes?) <i>leiab leiba.</i> <i>Külvaja</i> (kes?) <i>lõikab.</i>	1) <i>Kes tööd teeb</i> (kes?), <i>leiab leiba.</i> <i>Kes külvab</i> (kes?), <i>see lõikab.</i>
2) <i>Kas sina oled kutsutu</i> (oled kes?)? <i>See ongi mind püüav mõte</i> (on mis?).	2) <i>Kas sina oled, kes kutsuti</i> (oled kes?)? <i>See ongi mõte, mis mind püüab</i> (on mis?).
3) <i>Meie kartsime mahajäämist</i> (mida?). <i>Keegi ei teadnud tema asukohta</i> (mida?).	3) <i>Meie kartsime, et jääme maha</i> (mida?). <i>Keegi ei teadnud, kus ta asub</i> (mida?).
4) <i>Meie ootasime kuni poisi tagasitulekuni</i> (kui kaua?). <i>Kõik heitsid vara puhkama väsimuse pärast</i> (mispärast?).	4) <i>Meie ootasime, kuni poiss tuli tagasi</i> (kui kaua?). <i>Kõik heitsid vara puhkama, sest et nad olid väsinud</i> (mispärast?).
5) <i>Õpetav sõna on roostetamatu</i> (missugune?) <i>kuld.</i> <i>Palju kannatanud</i> (missugused?) <i>inimesed oskavad aru saada ka teiste kannatustest.</i>	5) <i>Õpetav sõna on kuld, mis ei roostetu</i> (missugune?). <i>Inimesed, kes on palju kannatanud</i> (missugused?), <i>oskavad aru saada ka teiste kannatustest.</i>

Põimlause kõrvallause on laiendiks pealause mingile sõnale, asendades mõnd tema liiget: alust, öeldistäidet, sihitist, määrust, täiendit.

Seepärast võime liigitada kõrvallauseid:

- 1) aluslused: *Kes tööd ei tee* (kes?), *süüa ei saa.*
- 2) öeldislused: *Tema oligi, kes päästis uppuja* (oli kes?).

- 3) **sihitislausend**: *Poiss ei mõistnud, miks tema tööd nurjusid* (mida?).
 4) **määruslausend**: *Sinna, kus jõgi käänu teeb* (kuhu?), *ehitame maja*.
 5) **täiendlausend**: *Panin uue ülikonna, mille isa mulle kinkis* (missuguse?), *täna esmakordselt selga*.

Põimlauses kõrvallause alistub oma põhilausele alati siduvate ase- ja määrsõnadega ja sidesõnadega, millega ta algab: 1) *kes, mis, missugune* jt., 2) *kus, kuhu, kust, millal, kuni, kuidas, mispärast, miks* jt., 3) *et, sest et, seepärast et, seks et, ilma et, nii et, selle tõttu et, sellest hoolimata et, olgugi et, nagu, kui, enne kui, siis kui, et kui, niikaua kui, ehk küll, kuigi, kuna* jt.

2. Jälgime järgnevate põimlausete ehitust:

Kõrvallause pealause ees	Kõrvallause pealause järel	Kõrvallause pealause vahel
<i>Kes tööd ei tee, see süüa ei saa.</i>	<i>Ma tunnen meest, kes künnab põlul, mis asub metsa ääres.</i>	<i>Harakas, kel oli palaval päeval janu, leidis vee-lähkri.</i>
→ ==	== ← ←	== ← → ==
<i>Kui koju lähed ja vend on tulnud, saada ta kohe siia.</i>	<i>Ma ei tea, kas ta tuleb ja millal töö algab.</i>	<i>Teise lõhe seesmises seinas, kust laupäeva õhtul, kui pere saunas käis, suitsu sisse ajas, määris ta saviga kinni.</i>
→ ==	== ← ←	== ← → ==
<i>Kui lapsed marju noppides edasi läksid,</i>	<i>jõudsid nad võsas-tikku, kus nad nägid,</i>	<i>kuidas jänes, keda koerad jälgisid, enese vastu puutüve surnuks jooksis.</i>
→	== ←	← ← →

Kõrvallaused võivad asetseada pealause eel, järel ja vahel.

Ühel pealauseel võib olla kaks või enam kõrvallauset. Näit.: *Kui töötava talurahva enamik kolhoosid organiseerib, siis võime öelda, et küla on asunud sotsialistliku arenemise teele.* Siin on kaks kõrvallauset, mis mõlemad laiendavad üht pealausest *siis võime öelda.* Esimene vastab küsimusele *millal?*, teine *mida?* (*võime öelda*).

Kõrvallaused võivad ka, laiendades pealause üht sõna, vastata ühele ning samale küsimusele. Näit.: *Meie teame, et kodanlus ekspluateerib tööliklassi ja et tööliklass võitleb riigivõimu enda kätte võitmise eest.* Mõlemad kõrvallaused laiendavad pöörd sõna *teame*, vastates küsimusele *mida?* (*teame*).

Liitlause võib pealausele olla kõrvallause, mida esimese järgu kõrvallauseks nimetame, sellel kõrvallausel võib aga oma kõrvallause olla, mida teise järgu kõrvallauseks nimetame. Näit.: *Ma ei mäletanud (mida?), kuhu olin pannud labida (missuguse?), millega pidin tööle minema.* Kõrvallause *kuhu olin pannud labida* on esimese järgu kõrvallause, *millega pidin tööle minema* aga on teise järgu kõrvallause. *Kõneleja ütles, et kolhoosikord võimaldab põllumajanduses rakendada tehnika kõrget taset, mille tulemusena hea töö juures saavutame kõigile kolhoosnikeile jõuka ja kultuurse elu.* Esimene kõrvallause on esimese järgu, teine aga teise järgu kõrvallause.

Pealausest kõrvallausest, samuti kõrvallaused omavahel eraldatakse **komadega**.

Kui ühe ning sama järgu kõrvallaused on ühendatud sidesõnadega *ja, ning, ega, või*, siis nende vahele koma ei panda: *Meie arvasime, et sa ei taha tulla või et sul pole aega.*

Sideühendeid *sest et, seepärast et, sellest hoolimata et, niikaua kui* jne. (vt. p. 1) harilikult ei lahutata, vaid koma pannakse nende ette. (Koma pannakse nende vahele, kui nende esiosale langeb lauserõhk: *Töö tundus raskena sellepärast, et ta oli meile peale sunnitud.*)

Ülesanne 103. Panna kirjavahemärgid, märkida igale kõrvallausele juurde küsimus ja järk ning kriipsutada alla side. Pealkirjaks: *Põimlause*.

Mis südamest tuleb läheb südamesse. Kes tööd taga ei aja seda ajab töö taga. Vili tuli kuivatada sest et sügis oli vihmane. Tuul mis kiiresti kõvenes pani laeva õõtsuma. Mehed läksid pikale rännakule ilma et oleksid teadnudki kust võis leida otsitava. Ei ole ükski töö nii halb et meest ei toidaks kui mees ise on mees. Kui eile linnas käisin nägin oma sõpra kes mulle teatas et ta töötab edasi raudteel kuigi käsi ei ole täiesti paranenud. Kuidas töötad nõnda tasutakse. Kes kõverust külvab see viletsust lõikab. Kui tunned kes teine on pane tähele kes ise oled. Millest süda täis sellest suu räägib. Kui põleva maja juurde jõudsimet nägime et kraam oli juba välja kantud ja et leegid löid katusest välja. Kuhu tuul tuiskab sinna hange ajab. Kui tööd teed tee et täntakse. Jõudsimet eesmärgile sellest hoolimata et meie ettevalmistus oli lühike ja et meile tehti takistusi teel. Nii mõnigi töö tundub meile raske ainult sellepärast et me seda õieti ei oska ega hinda.

Näit.: *Sõdur taipas, (mida? I) et ta peab jalamaid tulistama, (mispärast? II) kui ta ei taha, (mida? III) et vaenlane teda ennetab.*

Ülesanne 104. Koostada põimlauseid järgnevaist lihtlausete rühmadest, panna kirjavahemärgid, kirjutada kõrvallausetele sulgudes juurde küsimus ja kriipsutada alla side. Pealkiri endine.

Ta lubas tulla. See on tõsi. — Kes pidi esinema kõnega? Kas oled sina see? — Ta on alles noor. Tean seda küll. — Kust ma otsin selle raamatu? Kui palju see maksis? Isa küsis. — Me karjusime. Vanamees ei kuulnud. Ta oli kurt. — Koer viiakse vägisi metsa. Ta ei püüa jänest. — Harin põldu. Nõnda põld mulle tasub. — Häda kõige suurem. Abi kõige lähemal. — Jõudsimet siiski õigel ajal rongile. Meil juhtus mitu äpardust. — Oleme tõusev rahvas. Meie kannatuste tee on käidud. Oleme saanud lüliks vabas vennalikus liidus. Seda ei anasta keegi.

Ülesanne 105. Arendada lihtlausete sõrendatud liikmed kõrvallauseteks. Pealkiri endine.

Tuulekülvaja lõikab tormi. Ta on minu isamaja ehitaja. Ma näen õde tulevat. Valvasime isa kojutulekuni. Päikese tõustes hakkasid linnud laulma. Anna palujale. Mu sõber ütles oma venna varsti tagasitulevat. Poissi karis-

tati valetamise pärast. Teel kõndis külamees, vikat õlal ja reha kaenlas. Tulin puhkama nooruses kalliks peetud isatallu.

Ülesanne 106. Koostada põimlauseid punktis 1 näidatud siduvate sõnadega ja märkida kõrvallauseitele juurde küsimused. Pealkiri endine.

§ 31. Otsene ja kaudne kõne.

Võrdleme otsest ja kaudset kõnet:

Otsene kõne	Kaudne kõne
<i>Isa ütles mulle: „Ma hakkab ristikheinu vedama.“</i>	<i>Isa ütles mulle, et ta hakkab ristikheinu vedama.</i>
<i>Ta küsis minult: „Kas sa ei taha kaasa tulla?“</i>	<i>Ta küsis minult, kas ma ei taha kaasa tulla.</i>
<i>Ma hüüdsin vahvalt: „Saada teised niitma ja mina hakkab koormat tegema!“</i>	<i>Ma hüüdsin vahvalt, et ta saatku teised niitma ja et mina hakkab koormat tegema.</i>

Kaudses kõnes väljendatakse kõneleja sõnu *u m b k a u d u*, teiste jutustusena. Kaudne kõne on **kõrvallause** (sihitis-lause) ja eraldatakse lause muust osast **komaga**; kaudsel küsimusel ei ole küsimisülesannet ja tema järele ei panda küsimärki.

Kaudses kõnes on laused üldiselt **s a m a s k õ n e v i i s i s** ja **a j a s** kui otseseski; isik (*ma, sa, ta*) oleneb kaudse kõne jutustaja vaatekohast.

Kaudset kõnet tarvitatakse **ü m b e r j u t u s t u s t e s**.

Ülesanne 107. Muuta rindlauseid otsese kõnega põimlauseiks kaudse kõnega ja vastupidi, tähistades mõlemaid allakriipsutusega, ja täiendada kumbagi kolme oma näitega. Pealkirjaks: *Otsene ja kaudne kõne*.

„Kui vana sa oled?“ küsis õpetaja lapselt. Isa ütles, et ta sõidab homme linna. Vend päris minult: „Kas sa saad varsti tööga valmis?“ Ma küsisin temalt: „Millal sa tuled minu juurde?“ Ema ütles tüdrukuile, et nad mingi välja mängima. Nõudsin vennalt: „Miks sa täna ei õpi?“ Poisid ütlesid meile: „Kui te poleks läinud parki, siis meil poleks

nüüd olnud vaja teid otsida.“ Isa ütles sulle, et sa viiksid selle kirja kohe posti. Erna nõudis minult: „Kuhu sa õhtul raamatu panid?“ Raamatukaupleja vastas, et siis ei ole käsikirja enam tarvis.

Näit.:

Otsene kõne	Kaudne kõne
<i>Rühmajuht hüüdis poistele: „Jookske lähema metsa äärde!“</i>	<i>Rühmajuht hüüdis poistele, <u>et nad jookseksid lähema metsa äärde.</u></i>

Märkus 1. Sõnade *kui*, *nagu* ette pannakse koma ainult nendega algava kõrvallause puhul; lihtvõrdluses esineva *kui*, *nagu* ette koma ei panda. Näit.:

<i>nagu</i> , <i>kui</i> kõrvallause algul	<i>nagu</i> , <i>kui</i> lihtvõrdluse algul
<i>Ta elab muretult, nagu oleks ta lind oksal.</i>	<i>Ta elab muretult nagu lind oksal.</i>
<i>Õpilane kirjutas kunstipärase töö, nagu oleks selle loonud noor kirjanik.</i>	<i>Õpilane kirjutas kunstipärase töö nagu noor kirjanik.</i>
<i>Raud läheb pehmemaks, kui teda kuumendatakse.</i>	<i>Raud on pehmem kui teras.</i>

Ülesanne 108. Rühmitada laused kaheks veeruks: 1) *Kui*, *nagu* kõrvallause algul, 2) *kui*, *nagu* võrdluse algul, panna vajalikud komad ja täiendada kumbagi kolme oma näitega. Pealkirjaks *Koma kui, nagu ees.*

Talle tundus nagu oleks ta jõud lõppematu. Mees tõstis pead nagu sooviks ta midagi öelda. Siin hällib rukkiväli nagu ilmatu vaip tuule käes. Kaldad õhetasid kevadpäevil punaste lilledega nagu kirjud kangad päikese paistel. Nad tundsid nagu oleksid nad linnud. Laste suukesed liikusid kui väikesed veskid. Kõige parem on kui läheme koju. Laev hüples laineil nagu oleks ta olnud päklikooreke. Hobune kargas püsti nagu küünal. Ta rääkis nagu teaks ta midagi

huvitavat jutustada. Pakk oli raske kui tina. Haige tundis nagu oleksid kõik liikmed tina täis. Tee ise enne head kui ootad seda teistelt. Ta vaikis nagu haud. Parem suu sisse rääkida kui seljataga. Ära lenda kõrgemale kui tiivad kannavad. Mis sa tormad nagu tuul? Paistis nagu tahaks ta ennast kiita.

Märkus 2. Põimlauseid võib rinnastada nagu lihtlauseidki. Nad eraldatakse rindlausest punkt-komaga, mis *ja, ning, ega, ehk, või* ees asendub komaga. Näit.:

Sotsialistlikus ühiskonnas on töö vabanemise vahendiks, mis annab igale isikule võimaluse igas suunas areneda ja avaldada oma võimeid (I, 2 l.); siiski on veel inimesi, kellele töö pole saanud eluliseks tarviduseks ja kes rikuivad seadusi töö kohta (II, 3 l.), ja nende suhtes peab riik rakendama sunniabinõusid, et nad tootmist ei laostaks (III, 2 l.).

Ülesanne 109. Panna kirjavahemärgid ja märkida iga lauserühm järjekorranumbriga ning selle rühma lihtlauseste arvu numbriga. Peakirjaks: *Rindlause rühmadega.*

Stalingrad.

Stalingradi ründamisega kavatsesid sakslased Moskva selja taha minna et vallutada teda löögiga idast millega Nõukogudemaa kohale kerkis tõsine hädaoht kuid Nõukogude armee kaitses visalt iga jalatäit maad nii et iga samm edasi maksis sakslastel sadu surnuid ja haavatuid. Pärast rünnakuid mis tõid tohutuid kaotusi paiskasid sakslased tulle ikka uusi inimjõu ja tehnilise varustuse reserve jälle järgnesid tuhandete suurtükkide tulistades tankide, jalaväe ja õhurünnakud, nii et Stalingrad otse kees tule- ja metallisajus linn seisis aga võitmatu kindlusena mille vastu purunes iga murdlaine. Kuni armee ja töölised kaitsesid Stalingradi, valmistasid kõrgem ülemjuhatus vaenlasele purustavat lööki täielikus saladuses koondati põhja ja lõuna poole linna suurearvulised reservid mis toimetati üle Volga ja kui vaenlane oli küllaldaselt väsitatud ning veristatud, alustasid Nõukogude armee diviisid ja tankikorpused 19. novembril 1942 pealetungi. Löökidega mis anti põhjast ja lõunast murdsid nad läbi sakslaste rindest Kalatši linnas sakslaste selja taga toimus ühinemine millega piirati sisse Stalingradi all kaks

saksa armeed 330 000 mehe suuruses keda hävitati kuni riismed alistusid.

Näit.:

NSV Liit on nii suur ja lai, et ühel ning samal päeval kaugel põhjas möllab lumetorm, kõige lõunapoolsemas osas aga pannakse nisu kokku (I, 3 l.); maa läänepoolses osas on niivõrd palju niiskust, et see muudab sooks miljoneid hektaare maad ja et seda tuleb kuivendada (II, 3 l.), kagus aga on vett nii vähe, et seda tuleb hankida sadade kilomeetrite tagant (III, 2 l.).

Ülesanne 110. Liita lihtlausete rühmad liitlauseks ja panna vastavad kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Liitlause*.

Palaval päeval jõudis rändur allikale. See väljus mäeküljel sügavast paepõuest. — Rändur oli mitu tundi järjest kõndinud. Higi voolas mööda nägu. Keel otse kõrbes. — Rändur kummardus allikale. Ta jõi ahnesti jääkülma vett. See otsekuu põletas kurku. — Rändaja puhkas veel allika ääres. Teda haarasid äkki külmavärinad. Selle järel valdas suur nõrkus kogu ta keha. — Rändaja hakkas allikat süüdistama. Allika vesi olnud mürgine. — Allikas vaidles vastu. Rändur ise olnud süüdi. Ta joonud higisena jääkülma vett.

Ülesanne 111. Talitada samuti tekstiga:

Reinuvader oli rikas isand. Ta tegi suure peo. Sinna kutsus ta kure. — Rebane pani praed-joogid madalaile taldrikuile. Kure nokk ei saanud midagi kätte. Reinuvader aga naeris. — Kurg läks kirudes koju. Varsti tegi tema võõruspeo. Ta kutsus sellele rebase. — Kurg pani koogid-joogid kõrgetesse kruusidesse. Rebane ei saanud sealt suutäitki. — Reinuvader vahtis ning vilistas. Kurg kiitis ning rõõmutses.

Ülesanne 112. Kirjutada looke „*Maipühal*“, tarvitades liht-, rind- ja põimlauseid. Pealkirjaks: *Liht-, rind- ja põimlauseid*.

Ülesanne 113. Liita lauserühmad, kasutades koos rind- ja põimlauseid, ning panna kirjavahemärgid. Pealkirjaks: *Liitmine*.

Meie riigivapiks on sirbi ja vasara kujutus. See asub tõusva päikese kiirtes ja on piiratud pärjaga. Pärj koosneb vasakul

kuuseokstest ja paremal rukkipeadest. Pärja mõlemad pooled on põimitud punase lindiga. Sel on pealkiri eesti ja vene keeles: „Kõigi maade proletaarlased, ühinege!“ Vapi allosas on tähed „Eesti NSV“ ja ülalosas viieharuline täht. — Ilus ning rõõmus oli kevadine loodus. Puud ilutsesid värskeis lõhnavais lehtedes. Nad olid terve talve raagus külmetanud. Põllud kattusid lokkava orasega. Veel hiljuti magasid nad valge lumi-vaiba all. Kõik kohad kajasid lindude rõõmsast laulust. Õnnelikult jõudsid need koju võõralt radadelt. Sinna olid nad põgenenud sügisel pakase eest.

Sisukord.

Kolmas osa.

Lauseõpetus.

	Lk.
I. Sissejuhatus	3
§ 19. Lause mõiste	3
II. Lihtlause	4
A. Laiendamata lihtlause	4
§ 20. Alus ja öeldis	4
B. Laiendatud lihtlause	12
§ 21. Laiendid	12
§ 22. Sihitis	14
§ 23. Määrus	17
§ 24. Täiend	21
§ 25. Lisand	24
§ 26. Üte	26
§ 27. Koondlause	27
III. Liitlause	30
§ 28. Lausete liitmine	30
§ 29. Rindlause	32
§ 30. Põimlause	39
§ 31. Otsene ja kaudne kõne	43

Vastutav toimetaja prof. K. Kure.

Ladumisele antud 20. X 1948. Trükkimisele antud 22. XII 1948. Trükiarv 10000. Paber 56×79, $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid 3. Trükitähti trükipoognas 42665. Arvutuspoognaid 3,2. MB-09527. Trükikoda „Hans Heidemann“, Tartu, Vallikraavi 4. Tellimise nr. 2056.

На эстонском языке.

Р. Рейман. Учебник эстонского языка для VII класса. II тетрадь

TRÜKIKODA „HANS HEIDEMANN“
Vallikraavi 4

KONTROLL NR. 2

Raamatus leiduva defekti korral
palume raamat tagastada ümber-
vahetamiseks ühes selle etiketiga.

80 kop.

A-17383

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00426565 0